

ZBORNÍK

**SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA**

**ANNALES
MUSEI
NATIONALIS
SLOVACI**

**ARCHEOLÓGIA
20**

**ROČNÍK
C IV – 2010**

ZBORNÍK

SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO MÚZEA

C IV – 2010

ARCHEOLÓGIA

20

Redakčná rada

PhDr. Juraj Bartík, PhD. (predseda), PhDr. Beata Egyházy-Jurovská,
PhDr. Zdeněk Farkaš, PhD., Doc. PhDr. Dušan Čaplovič, DrSc., PhDr. Štefan Holčík,
CSc., PhDr. Vladimír Turčan, PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Zostavovateľ

PhDr. Vladimír Turčan

Autori fotografií: Radoslav Čambal, Miroslava Daňová, Igor Choma

Autori kresieb: Igor Bazovský, Radoslav Čambal, Zdeněk Farkaš,
Lucia Hlavenková, Jana Hritzová, Anita Kozubová, Peter Šimčík

Mapový podklad: Martin Bartík

Preklad do nemeckého

a anglického jazyka: Mgr. Jana Kličová

Neprešlo jazykovou úpravou

Layout, tlač: SINEAL, spol. s r.o., Bratislava

Vydalo: Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum, Bratislava 2010

Náklad: 400 kusov

© Slovenské národné múzeum - Archeologické múzeum, Bratislava 2010

ISBN 978-80-8060-254-3

OBSAH – INHALT

ŠTÚDIE

<i>Zdeněk Farkaš: Medený sekeromlat zo Studienky</i>	7
<i>Eine kupferne Schaftlochaxt aus Studienka</i>	10
<i>Róbert Malček: Zvieracia plastika badenskej kultúry z Lieskovca</i>	11
<i>Tierplastik der badener Kultur aus Lieskovec</i>	16
<i>Juraj Bartík – Marcus Schreiner: Ein Bronzehortfund aus Gemeinde Lubá</i>	17
<i>Hromadný nález bronzových predmetov z obce Lubá</i>	31
<i>Lucia Hlavenková: Hradisko kultúry stredodunajských popolnicových polí v Marianke</i>	
– 1. časť (typologicko-chronologická analýza)	33
<i>Die Höhensiedlungen der mitteldonauländischen Urnenfelderkultur in Marianka</i>	
– 1. Teil (Eine typologisch-chronologische Analyse)	44
<i>Anita Kozubová: Hroby so železnými sekerkami na pohrebiskách zo staršej doby železnej</i>	
<i>v karpatsko-dunajskom priestore</i>	47
<i>Gräber mit Eisenäxten auf früheisenzeitlichen Gräberfeldern im Karpaten-Donauraum</i>	65
<i>Eva Kolníková – Branislav Kovár: Laténske mince v bratislavskom Podhradí</i>	69
<i>Latènezeitliche Münzfunde aus der bratislavaer Vorburg</i>	73
<i>Igor Bazovský – Miroslava Daňová: Antické pečatné prstene z Bratislavy-Rusoviec</i>	75
<i>Antike Siegelringe aus Bratislava-Rusovce</i>	80
<i>Miroslava Daňová – Radoslav Čambal – Vladimír Turčan: Súbor predmetov z bratislavského Hradného kopca</i>	81
<i>Eine Kollektion von Gegenständen aus dem bratislavaer Burghügel</i>	88
<i>Mário Bielich – Kristián Elschek – Peter Šimčík: Včasnostredoveké objekty z Chorvátskeho Grobu,</i>	
<i>miestnej časti Čierna voda</i>	89
<i>Frühmittelalterliche Objekte aus Chorvátsky Grob, Ortsteil Čierna voda</i>	98
<i>Július Vavák: Včasnostredoveké osídlenie v Pezinku</i>	99
<i>Frühmittelalterliche Besiedlung in Pezinok</i>	111
<i>Radoslav Čambal – Igor Choma: Románsky meč a hlavica meča z Bacúrova</i>	113
<i>Ein romanisches Schwert und ein Knauf des Schwertes aus Bacúrov</i>	117
<i>Juraj Malec: Drobné stredoveké fortifikácie na strednom Považí (12. stor. – pol. 16. stor.)</i>	119
<i>Kleine mittelalterliche Fortifikationen im mittleren Waaggebiet (12. Jahrhundert – Mitte des 16. Jahrhunderts)</i>	136

KOLOKVIUM

Germánska keramika zo sídlisk záverečného horizontu svébskeho osídlenia
Germanische Keramik aus Siedlungen des Schlusshorizontes von swebischer Besiedlung

<i>Vladimír Turčan: Ôsmy ročník kolokvií k problematike germánskej keramiky.....</i>	<i>139</i>
<i>Achter Jahrgang der Kolloquien zur Problematik der germanischen Keramik</i>	<i>140</i>
<i>Ján Beliak: Germánske osídlenie v Štúrove a na dolnom Pohroní v staršej dobe rímskej.....</i>	<i>141</i>
<i>Germanische Besiedlung im Štúrovo und unterem Gran-Gebiet in der älteren römischen Kaiserzeit.....</i>	<i>148</i>
<i>Klára Kuzmová: Nálezy terra sigillata a jej napodobenín z germánskych sídlisk v Bíni</i>	<i>175</i>
<i>Funde von Terra sigillata und deren Nachahmungen aus germanischen Siedlungen in Bíňa.....</i>	<i>178</i>
<i>Vladimír Turčan: Osídlenie z doby rímskej v Bíni (stručný prehľad).....</i>	<i>179</i>
<i>Römisch-kaiserzeitliche Besiedlung in Bíňa (kurze Übersicht)</i>	<i>184</i>

HROBY SO ŽELEZNÝMI SEKERKAMI NA POHREBISKÁCH ZO STARŠEJ DOBY ŽELEZNEJ V KARPATSKO–DUNAJSKOM PRIESTORE

ANITA KOZUBOVÁ

Keywords: *Early Iron Age, Southwest Slovakia, East Hungary, Transylvania, Lower Danube, North Pontic-Caucasian region, iron axes, battleaxes, Vekerzug Culture, Ciunbrud Group, Ferigile Culture, Koban Culture, proto-Maeotian group of sites, Early Maeotian Culture, relative chronology, graves with iron axes, social aspect.*

Abstract: *The topic of the study is a cultural spatial analysis of iron axes occurring as one of the types of striking weapons at the beginning of the Early Iron Age on a relatively wide area, above all in eastern parts of the Carpathian Basin and on the Lower Danube, in the inventory of cultures and cultural groups with nomadic elements, such as the Vekerzug culture and Ciunbrud group, partly also the Ferigile culture. Important comparative material is represented by the finds of iron battleaxes from the Early Iron Age grave units in the North Caucasus and partly also Transcaucasia (Koban culture, proto-Maeotian group of sites, Early Maeotian culture).*

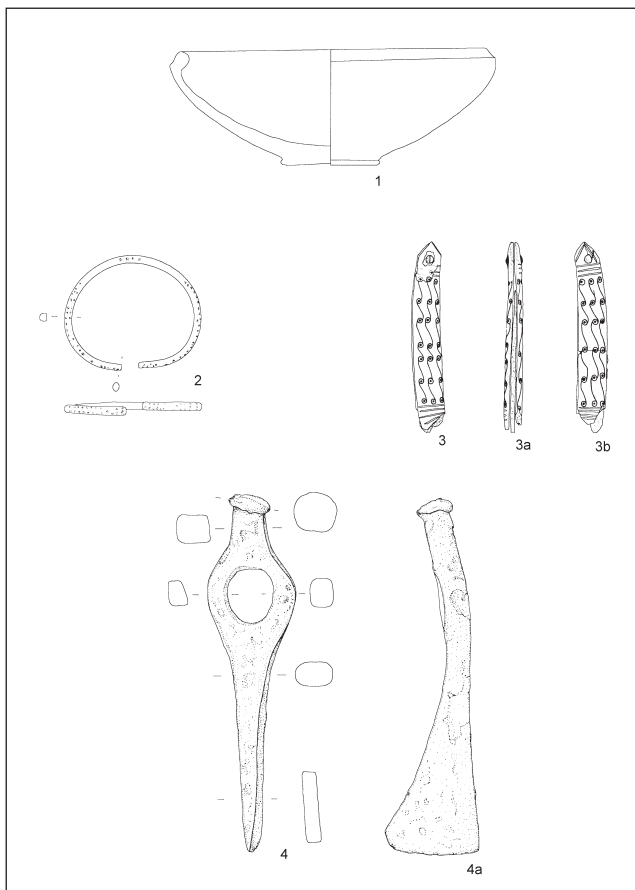
ÚVOD

Témou tohto príspevku sú železné sekerky, ktoré sa ako typ úderových zbraní (aktívne artefakty výzbroje) objavujú na začiatku staršej doby železnej na pomerne širokom priestranstve, predovšetkým východných častí Karpatskej kotliny a dolného toku Dunaja, v nálezovom materiáli kultúr a kultúrnych skupín s nomádskymi prvkami, akými sú vekerzugská kultúra (Kemenczei 2009) a ciunbrudská skupina (Vasiliev 1980; Marinescu 1984; Vulpe 1984 a 1990), čiastočne aj kultúra Ferigile (Vulpe 1967 a 1990). V centre nášho záujmu je podať o nich komplexnejší prehľad so zameraním najmä na ich kultúrno–priestorovú analýzu, ako aj zistenia možnosti identifikácie sociálneho a spoločenského postavenia jedincov, súčasťou hrovej výbavy ktorých boli analyzované nálezy. Zároveň sa pokúsime postrehnúť, či existujú rozdiely v celkovom charaktere skúmaných predmetov, ako aj hrobových celkov s bojovými sekerkami v rámci kultúrno–geografických regiónov, v ktorých sa tieto vyskytli. Pre naplnenie tohto cieľa uvedené predmety nie je možné skúmať oddelene, ale je potrebné ich zasadiť do širšieho teritoriálneho a časového kontextu s dôrazom na blízke východné, predovšetkým kaukazské analógie. Vzhľadom na obmedzený rozsah predloženej štúdie, ťažisko našej práce spočíva predovšetkým v analýze železných bojových sekeriek – čakánov ako špecifického typu úderovej zbrane, ktoré môžeme označiť za dôležitý fenomén materiálnej náplne v prvom rade vekerzugskej kultúry (ďalej VK), čiastočne však aj s ňou súbežnej ciunbrudskej skupiny. Dôležitým porovnávacím materiálom sú pre nás nálezy železných bojových sekeriek – čakánov z hrobových celkov zo včasnej doby železnej na severnom Kaukaze. V našom príspevku sa preto problematike železných bojových sekeriek – čakánov venujeme s prihliadnutím na dva samostatné regióny ich výskytu: podunajsko–karpatský región s dôrazom na vekerzugskú kultúru a severokaukazský región, ktorý je zohľadnený iba pri komparatívnej analýze a venujeme sa mu tu iba okrajovo.

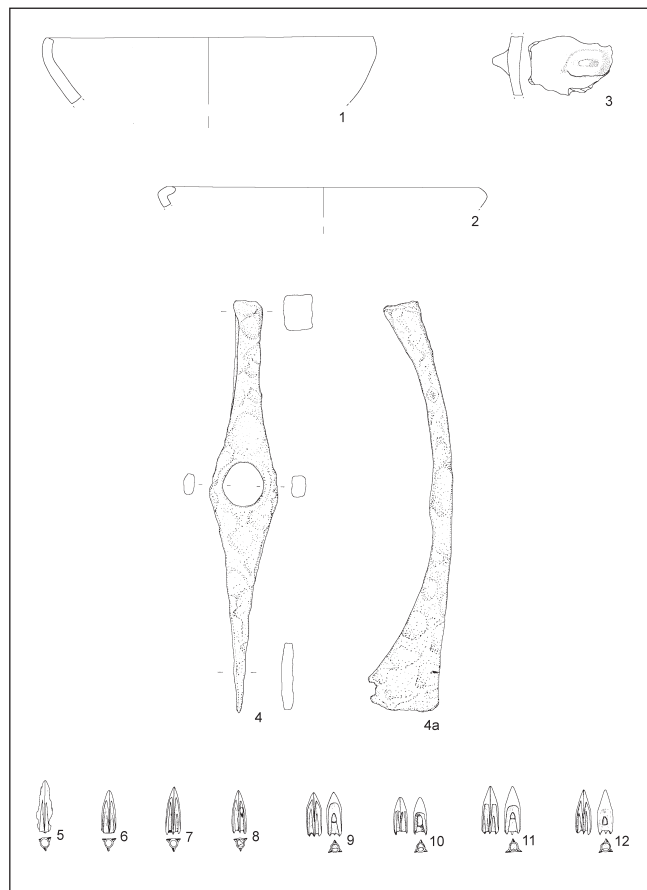
Vekerzugská kultúra (ďalej VK) predstavuje jeden z hlavných a zároveň špecifických prejavov v kultúrno–historickom vývoji mladšej a neskorej doby halštatskej a včasnej doby laténskej v Karpatskej kotline. Jej pôvod môžeme dávať do súvisu so zmenami, vyvolanými pohybmi menších či väčších jazdeckých bojovníckych skupín z východnej Európy. Tieto pohyby dokladá najmä prenikanie nomádskych kultúrnych prvkov zo severopontsko–kaukazskej oblasti do východných častí karpatského regiónu, čo sa odrazilo predovšetkým v materiálnej kultúre. S týmito zmenami úzko súvisí aj vznik VK s ťažiskom rozšírenia vo východnom Maďarsku (Chochorowski 1985, 159 nn., mapa 1).¹ V tomto kontexte je potrebné upozorniť na polygenetický a synkretický charakter VK s prvkami autochtónnymi i cudzími (Chochorowski 1998, 473), determinovaný najmä nejednotným kultúrnym podložením na celom území jej rozšírenia a kontaktmi so susednými archeologickými kultúrami so samostatným kultúrnym vývojom, často odlišným od vývoja VK. Pri formovaní celkového obrazu VK, ale najmä jej materiálnej náplne, sa rôznou mierou intenzity podieľali pamiatky, ktoré môžeme spájať s východoeurópskym stepným a lesostepným ako aj severokaukazským prostredím (najmä militáriá a niektoré súčasti konských postrojov, napr. Kozubová 2008 a 2009), s územím centrálného a východného Balkánu (najmä šperk a súčasti odevu, napr. Kemenczei 2004), s východohalštatským prostredím (predovšetkým keramika, napr. Kemenczei 2007) a pamiatky, ktoré sú špecifické iba pre VK a majúce tak preukázateľne lokálny charakter (napríklad výrobky z kosti a parohoviny, Kisfaludi 1997; Kozubová 2008).

KULTÚRNO–PRIESTOROVÁ ANALÝZA ŽELEZNÝCH SEKERIEK

Železné sekerky z karpatsko–dunajského priestoru môžeme na základe ostria, presnejšie jeho počtu rozdeliť na dve základné skupiny a tie následne členiť na typy a varianty: na železné sekerky s jedným ostrím (typy I – II) a na železné

Obr. 1 Chotín IB, kostrový hrob 46/61. 1 = M 1:3, 2-4 = M 1:2

Obr. 2 Chotín IB, kostrový hrob 49/61. 1-3 = M 1:3, 4-12 = M 1:2

dvojostré sekerky (typ III). Železné sekerky oboch základných skupín sa navzájom líšia najmä v ťažisku rozšírenia. Zatiaľ čo kategóriu úderových zbraní VK a ciumbrudskej skupiny zastupuje predovšetkým tvarovo výrazná skupina železných bojových sekier s jedným rozšíreným ostrím, ktoré v tejto práci označujeme termínom čakany, a ktoré sú vďaka svojmu širokému ostriu polyfunkčnou zbraňou (dalo sa nimi aj sekať), sú železné dvojostré sekerky charakteristické pre nálezové celky kultúry Ferigile. Väčšina čakánov zo spracúvaného územia sa vyznačuje výborným stavom zachovania s minimálnou koróziou povrchu, čo je typické najmä pre nálezy z juhozápadného Slovenska, Severného stredohoria a severných častí Veľkej maďarskej nížiny. Typologické triedenie úderových zbraní, resp. čakánov pre VK, čiastočne aj ciumbrudskú skupinu vypracoval M. Párducz (1965, 180 nn.) a J. Chochorowski (1985, 99 nn., obr. 31). Okrajovo sa čakánmi zaoberali aj ďalší bádatelia (napr. Egg 1978; Parzinger 1993 a 1993a; Parzinger – Barth – Nekvasil 1995, 66; Chochorowski – Gawlik 1997; Teržan 1998, 516; Stöllner 2002, 131; Kemenczei 2005, 200; 2009, 39–43; Studeníková 2000).

Na základe umiestnenia otvoru na porisko sme čakany vekerzugského typu, resp. železné sekerky s jedným ostrím rozdelili na dva základné typy (typy I – II), ktoré potom následne členíme na varianty, prípadne subvarianty. Smerodajné pre vypracovanie typologického členenia nami spracúvanej kategórie nálezov sú predovšetkým dva znaky, a to umiestnenie otvoru na porisko a tvar obuchu. Jednotlivé znaky je možné zaznamenať viacerými spôsobmi. Najvhodnejším v danom prípade je zápis definovaných znakov pomocou kódu. Kódové označenie je kombináciou číselného kódu označujúceho typ a variant a písmenového kódu označujúceho subvariant. V prípade, že sa nami vyčlenené typy čakánov a ich varianty zhodujú s typmi členenia M. Párducza alebo J. Chochorowského, prípadne s ďalšími existujúcimi typologickými radmi, tie sú uvedené v zátvorkách. Železné dvojostré sekerky predstavujú typologicky jednoliatu kategóriu úderových zbraní (typ III) a v príspevku je im venovaná iba okrajová pozornosť. V závere časti štúdie, venovanej kultúrno–priestorovej analýze skúmanej kategórie nálezov sa stručne zaoberáme niektorými špecifickými typmi železných bojových sekier z analyzovaného geografického priestoru.

Prv, než pristúpime k typologicko–chronologickej analýze železných sekier z karpatsko–dunajského regiónu, je potrebné na tomto mieste stručne spomenúť stav bádania k skúmanej problematike na severnom Kaukaze. Typologickým a chronologickým vývojom železných bojových sekier sa tu zaoberali viacerí, predovšetkým ruskí bádatelia. Doteraz akceptované a najčastejšie používané je triedenie B. V. Techova (1980), vypracované na základe exemplárov z pohrebiska kobanskej kultúry Tli v južnom Osetsku a triedenie V. I. Kozenkovej (1995), vypracované najmä na základe nálezov železných čakánov z pohrebiskových lokalít západného variantu kobanskej kultúry. Typológiu železných sekier zo severokaukazských lokalít, vrátane pohrebiska Tli, posledne prehodnotila S. Reinhold (2007, 51, obr. 23).

Typ I – čakany so symetricky umiestneným otvorom na porisko

Čakany sú z boku mierne alebo výraznejšie oblúkovite prehnuté. Otvor pre porisko je umiestnený približne v strede celkovej dĺžky čakanu. Na základe tvarovania obuchu môžeme v rámci uvedeného typu vyčleniť niekoľko variantov, z ktorých niektoré je možné ďalej členiť na subvarianty. Spoločným menovateľom pre všetky exempláre typu I okrem symetricky umiestneného otvoru na porisko je značne široké, niekedy až vejárovite rozšírené ostrie.

Variant II (typ I/variant 1 podľa Párducza) – subvarianty IIa, IIb

Kladivkovitý obuch je rovno zrezaný a v porovnaní s dlhým tylovým nástavcom mierne zhrubnutý. Tylový nástavec má v priereze štvoruholníkový, zriedkavo kruhový tvar. Na základe otvoru na porisko rozlišujeme dva subvarianty. M. Egg rozdelil náš typ I na základe prierezu dlhého tylového nástavca na dva varianty, a to na čakany s kruhovým a na čakany so štvoruholníkovým prierezom (Egg 1978, 112, obr. 5). Uvedené typologické členenie je však opodstatnené len v prípade čakanov v dobrom stave zachovania s minimálnou koróziou povrchu, preto prierez tylového nástavca nie je v prípade nami navrhovaného typologického členenia určujúci. Na niektorých exemplároch je zachovaná rytá cikcakovitá výzdoba, pravidelne umiestnená po celom tele čakanu (obr. 5: 1; Kemenczei 2009, tab. 138: 23, 146: 8).

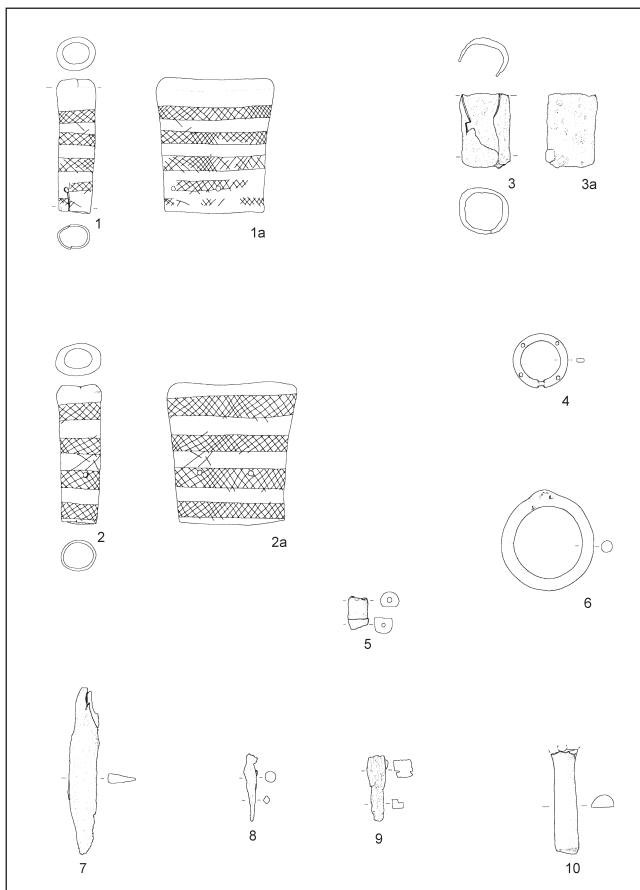
Subvariant IIa (typ 2 podľa Chochorowského, typ Eger podľa Chochorowski – Gawlik)²

Otvor na porisko je vodorovný a pri pohľade zhora má takmer štvorcový tvar (obr. 2: 4, 4a, 5: 6, 6a).

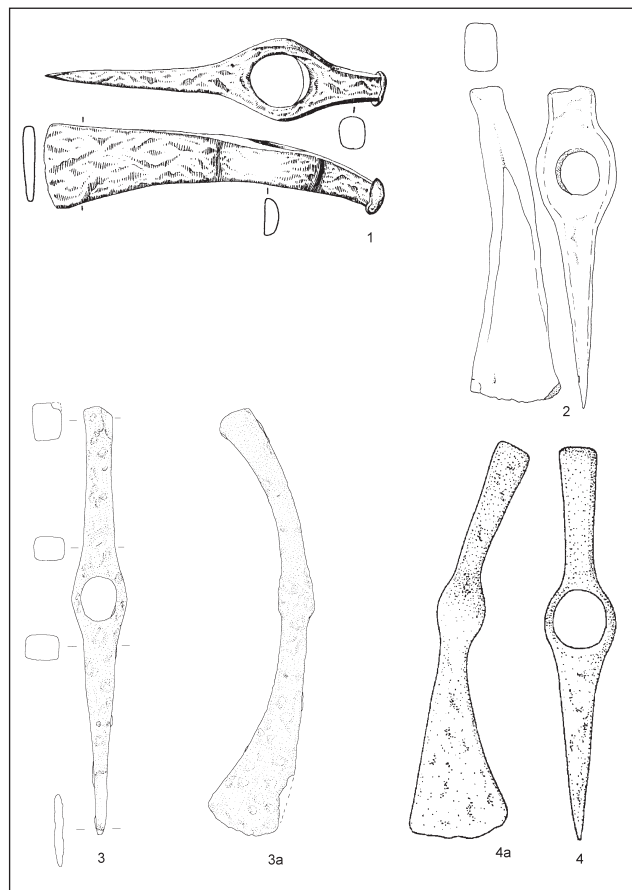
Subvariant IIb (typ 1 podľa Chochorowského, typ Alsótelekes podľa Chochorowski – Gawlik)³

Čakany subvariantu IIb sa od predchádzajúceho odlišujú iba otvorom na porisko, ktorý je z boku zhrubnutý (obr. 4: 3, 3a, 4, 4a, 5: 1, 1a).

Čakany typu I/variantu 1 sú vo VK najpočetnejšie zastúpeným tvarom úderových zbraní (napr. Alsótelekes–Dolinka: Patay 1962, tab. 3: 1, Patay – Kiss 2001–2002, obr. 7: 1; Csanytelek: Párducz – Csallány 1944–1945, tab. 32: 7, Galánta 1981, obr. 12: 5; Piliny: Reinecke 1897, obr. 12: 1, 2; Cegléd–Hordógyág: Dinnyés 1982, tab. 19: 1, 2; Törökszentmiklós–Surján: Csalog – Kisfaludi 1985, obr. 2: 4, 3: 3; Tápiószéle: Párducz 1966, tab. 52: 10; Orosháza–Gyopáros: Juhász 1976, obr. 2: 3, 6: 2; Szanda: Patay 1955, obr. 12: 14; Nagyhalász–Homoktanya: Párducz 1952, tab. 46: 5, 6; Szirmabesenyő: Leszih 1939, tab. 1: 1; Muhi–Puszta: Leszih 1939, tab. 1: 10; Muhi–Kocsmadomb: Leszih 1939, tab. 4: 14; Nyíregyháza–Pazonyi ucta: Párducz 1952, tab. 48: 5; Sajó: Leszih 1939, tab. 4: 14; Meszes: Leszih 1939, tab. 4: 27; Tiszakeszi–Fáy-kert: Leszih 1939, tab. 4: 18, Kemenczei 2001–2002, obr. 14: 1; Szentés–Vekerzug: Párducz 1954, tab. 5: 4, Párducz 1955, tab. 5: 1, 3; Eger–Nagy Eged: Chochorowski 1985, obr. 31: 2; Tiszalök–Börtön: Scholtz 2006, obr. 5: 5; Chotín IB: Kozubová 2008, obr. 1: 3; Senec–Štrková kolónia: Kozubová 2009, obr. 5: 11; Nové Zámky: Dušek 1961, tab. 6: 1). Kvantitatívne tu síce prevažuje variant IIb, ale nedostatočný stav publikovania väčšiny nálezov neumožňuje ich spoľahlivé priradenie ku konkrétnemu variantu. Niektoré čakany sú zdobené rytým geometrickým ornamentom (napr. Alsótelekes–Dolinka, obr. 5: 1, 1a: Patay 1962, tab. 3: 1, Patay – Kiss 2001–2002, obr. 7: 1; Eger–Nagy Eged: Chochorowski 1985, obr. 31: 2)⁴ a v prípade iných sa v otvore na porisko zachoval železný masívny kliniec k upevneniu poriska (napr. Cegléd–Hordógyár, obr. 8: 1, 1a: Dinnyés 1982, tab. 19: 1, 2).⁵ Takmer identické čakany sú doložené tiež v ciuibrudskej skupine (Vasiliev 1980, tab. 15: 3–8). Čakany z lokalít ciuibrudskej skupiny majú väčšinou štvoruholníkový a nie iba kruhový prierez tylového nástavca, ako nesprávne uvádza M. Egg (1978, 112), a niektoré čakany majú tylo mierne odsadené (napr. Cristești – hrob 9, obr. 11: 7; Vasiliev 1980, tab. 15: 5). Avšak, pokiaľ nám to stav zachovania umožňuje, môžeme konštatovať, že pre absolútnu väčšinu čakanov variantu II z lokalít VK je charakteristický práve štvoruholníkový prierez tylového nástavca. Uvedené konštatovanie sa vzťahuje aj na nálezy čakanov variantu II z lokalít východohalštatskej kultúry a z územia Poľska. Preto sa môžeme domnievať, že v prípade čakanov variantu II s kruhovým prierezom tylového nástavca ide o lokálny prejav, doložený iba na území rozšírenia ciuibrudskej skupiny. Nanajvýš zriedkavý výskyt čakanov typu II, konkrétne subvariantu IIa so štvoruholníkovým prierezom tylového nástavca, registrujeme v kultúre Ferigile pravdepodobne ako doklad kontaktov s ciuibrudskou skupinou, kde sa naopak zriedkavo objavujú dvojostré sekerky, obzvlášť typické pre kultúru Ferigile (napr. Aiud – „Parc“, obr. 12: 1, 17; Vasiliev 1980, tab. 15: 1, 2; Vulpe 1967, tab. 19: 18, 27: 6; Popescu – Vulpe 1992, 113, obr. 3: 1). V danej súvislosti je potrebné poukázať na nálezy špecifických železných bojových sekeriek z lokalít kultúry Ferigile, konkrétne z kostrového hrobu v mohyle 21 z pohrebiska Gogošu (Vulpe 1990, tab. 57: D4) a žiarového hrobu v mohyle 5 z Cepari (Vulpe 1990, tab. 53: 11), ktoré kombinujú typické znaky dvojostrých sekeriek kultúry Ferigile so znakmi, charakteristickými pre čakany vekerzugského typu, a to oblúkovité prehnutie tela sekerky. Zároveň sú uvedené sekerky pri pohľade z boku výraznejšie užšie a gracilnejšie ako masívne dvojostré sekerky typu Ferigile. Presnejšie datovať možno iba hrobový celok z mohly 5 z Cepari, ktorý na základe krátkeho meča s anténovitou zoomorfne zdobenou hlavicou typu Gäiceana patrí do druhej polovice až záveru 6. stor. pred Kr. (Vulpe 1990, 60). Uvedené datovanie nám umožňuje vysloviť domnienku, že typické masívne dvojostré sekerky kultúry Ferigile sa ku koncu existencie danej kultúry postupne zužovali pravdepodobne práve pod vplyvom VK alebo ciuibrudskej skupiny. Sporaďický výskyt čakanov variantu II mimo územia rozšírenia VK a ciuibrudskej skupiny dokladajú nálezy z Moravy a Čiech (napr. Býčí skála: Parzinger – Barth – Nekvasil 1995, tab. 29: 314, 315), z Poľska (Žuklin: Chochorowski – Gawlik 1997, obr. 1), z Rakúska (Hallstatt 7/1939: Kromer 1959, tab. 213: 5, Egg 1978, obr. 1: 1; Hallstatt 1/1994: Kern 2003, obr. 1: 2) a zo Slovinska (Libna: Guštin 1976, tab. 60: 5; Volčje njive: Gabrovec 1965, tab. 17: 1, 32: 5). Tie sú síce publikované vo vyššej kvalite ako nálezy z východného Maďarska, ale v porovnaní s čakany VK majú často značne skorodovaný

Obr. 3 Chotín IB, kostrový hrob 49/61. 1–10 = M 1:2

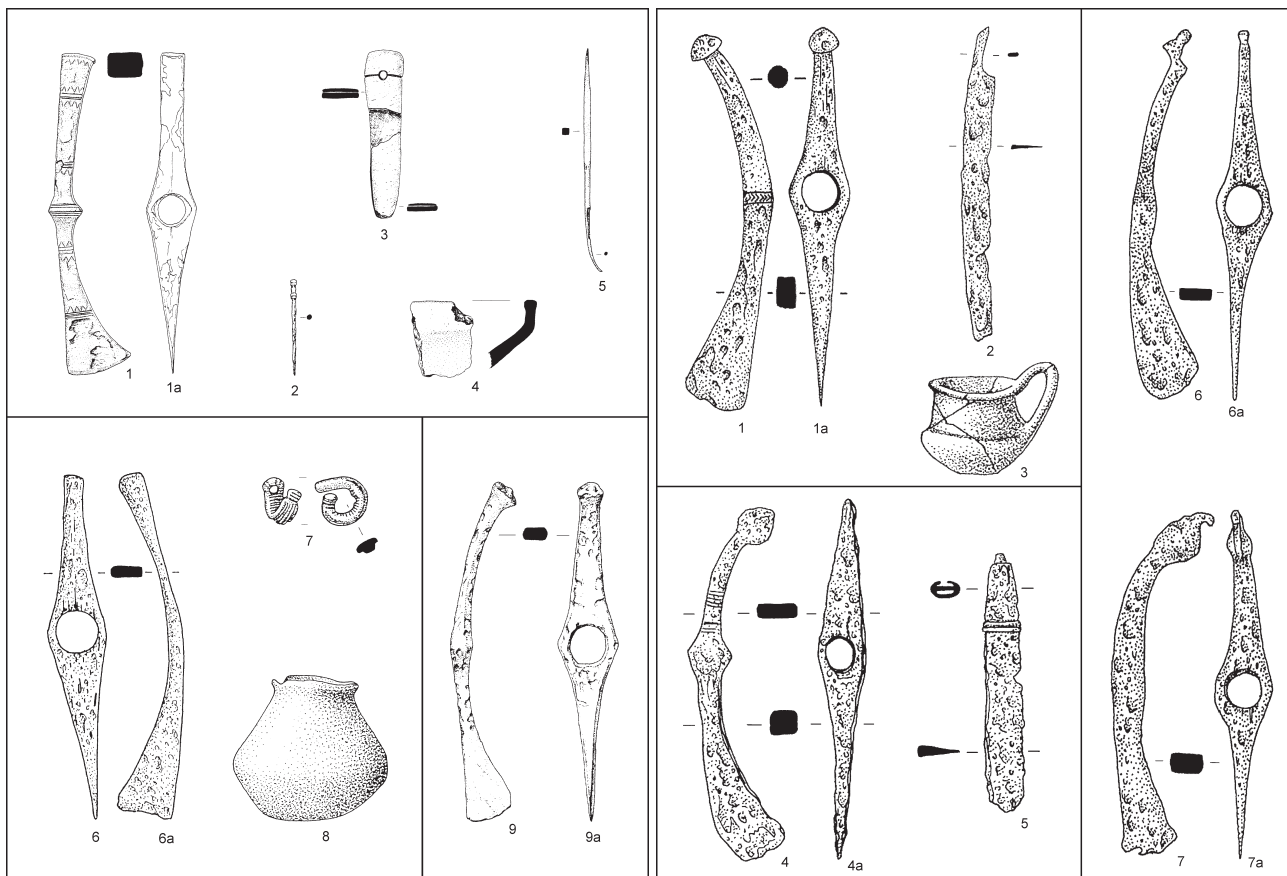

Obr. 4 Vrch Marhát (1). Nižná Myšľa (2). Senec–Štrková kolónia (výskum B. Chropovský), kostrový hrob 3/k (3, 3a). Smolenice–Moplír (4, 4a). 1 (podľa Jakubčinová 2008), 2 (podľa Miroššayová 1987), 4, 4a (podľa Romsauer 2004). Rôzne mierky

povrch, čo výraznou mierou sťažuje ich priradenie ku konkrétnemu subvariantu typu II. Či uvedená značná korózia povrchu týchto čakanov je spôsobená iba nepriaznivými pôdnymi podmienkami, alebo indikuje miestnu produkciu tohto typu úderových zbraní, napodobňujúcich východné, čiže vekerzugské predlohy, nám chýbajúce spektrálne analýzy neumožňujú spoľahlivo určiť. V danej súvislosti je potrebné zdôrazniť, že rovnaký typ čakanov sa v stepnej a lesostepnej oblasti severného Pričernomorja nevyskytuje a jedinou výnimkou je iba masívny železný čakan s výrazne širokým ostrím a obuchom z mohyly 12/1886 z Volkovcy, datovanej rámcovo do 7. stor. pred Kr., ktorý ale môžeme považovať iba za vzdialenú analógiu k čakanom vekerzugského typu (Il'inskaja 1968, tab. 36: 5). I. N. Medvedskaja radí predmetnú mohyly 12/1889 do druhej fázy včasnoskýtskej kultúry (Medvedskaja 1992, 92 n., tab. na str. 88–91), ale sprievodné nálezy podľa nás pripúšťajú aj datovanie do jej nasledujúcej tretej fázy z druhej polovice 7. stor. pred Kr. Naopak, z nálezových celkov kobanskej kultúry z centrálneho Kaukazu, ako aj protomeótskej skupiny nálezísk a zo včasnomeótskej kultúry zo severozápadného Kaukazu pochádza síce kvantitatívne nie príliš početná skupina železných, zväčša značne skorodovaných čakanov, tieto sú však tvarovo takmer identické s našim typom I/variantom 1. V rámci kobanskej kultúry sú čakany variantu II zastúpené najmä na pohrebisku v Tli v južnom Osetsku (Techov 1985, obr. 117: 3, 123: 4, 135: 3; Techov 2002, tab. 9: 1, 54: 1, 136: 1).), hoci niekoľkými exemplármi sú tu doložené aj na iných lokalitách (Munčaev 1963, obr. 9: 2, 27: 3, 29: 9; Dudarev – Runič 1992, obr. 1: 12, 3: 5; Kozenkova 1985, tab. 19: 2, 7, 8; Kovalevskaja 2005, obr. 11: 12; Mošinšij 2006, obr. 9: 1, 2). Pomerne výrazná koncentrácia čakanov podobných nášmu typu I bola zistená aj v západnom Zakaukazsku (Voronov 1969, tab. 36: 1; Trapš 1969, tab. 19: 9; Pogrebova – Esajan 1985, 79 nn., tab. 12: 3–7). Ďalší identický exemplár subvariantu IIb pochádza z hrobu 23 z pohrebiska Nartan z poslednej štvrtiny 7. stor. pred Kr. (Batčaev 1985, tab. 53: 1; Alekseev 2003, 107 nn., tab. 5). Ak nám to stav zachovania čakanov umožňuje, môžeme konštatovať, že v prípade kaukazských analógií ide takmer výlučne o čakany nášho subvariantu IIb. Podľa tu zaužívaných typologických radov náš variant II zodpovedá typu I podľa Techova, resp. typu AxE2 podľa Reinhold, ktorý obaja autori datujú široko, a to do 7. a 6. stor. pred Kr. (Techov 1980, 53 n.; Reinhold 2007, 156). Na základe železnej dýky typu Posmuš z hrobu 106 z Tli musíme s ich prvým výskytom v tomto regióne počítať už v závere 8. stor. pred Kr. (stupeň Tli D podľa Kossacka 1983, 144, 166, obr. 28; Gawlik 1997–1998, 25 nn.).⁶ Práve v prípade pohrebiska v Tli je zarážajúci pomerne častý spoluvýskyt železných čakanov ako so symetricky, tak aj s asymetricky umiestneným otvorom na porisko v hrobových celkoch ako s dýkami typu Posmuš, tak aj s včasnými typmi železných krátkych mečov typu akinakes so zachovanými nákončiami pošiev zdobených v zvernom štýle (Techov 1980, 1985, 2002). Železná bojová sekerka z hrobu

27 pohrebiska Samthavro v Gruzínsku, typologicky blízka nášmu variantu I1 patrí na základe dvojkrídielkovitých hrotov šípov žabotínskeho typu do prvej polovice 7. stor. pred Kr. (Ivanchik 2001, 42, obr. 21: 12–30). Ďalšiu výraznú koncentráciu čakanov nášho variantu I1 registrujeme v adygejskej oblasti na severozápadnom Kaukaze, kde sú najstaršie exempláre doložené už v protomeótskom období v druhej polovici 8. stor. pred Kr. (napr. *Obščestvennyj II*: Sorokina 2001, tab. 40: 4, 43: 6; Gelendžik: Achanov 1966, obr. 5: 6, 5: 7; Čišcho: Sazonov 1998, 114 n.; Dudarev 1999, 159 n.; Ěrlich 2007, 105 nn.; Reinhold 2007, 251 nn.). Ich počet tu narastá vo včasnom úseku meótskej kultúry, reprezentovanej najmä plochým pohrebiskom v Kelermese a datovaným rámcovo do 7. stor. pred Kr. (kostrové ploché hroby 5, 18, 23, 27 a 29: Galanina 1985, obr. 2: 14; Galanina 1989; Galanina 1997, 98 nn.; Metzner–Nebelsick 2002, 258, obr. 122: A–10, C–3). Na základe sprievodných nálezov môžeme do polovice 7. stor. pred Kr. spoľahlivo datovať iba hrob 27, zatiaľ čo hrob 18 patrí na základe bronzového rituálneho noža typu Repjachovataja Mogila – Perebykovcy do druhej polovice 7. stor. pred Kr. Vynikajúci stav zachovania väčšiny exemplárov nás oprávňuje k tvrdeniu, že podobne ako v prípade pohrebiska v Tli aj tu je doložený výlučne náš subvariant I1b. Zjavnú podobnosť medzi čakanmi z VK a z adygejskej oblasti zdôrazňujú aj ich rovnaké dĺžkové parametre. Záverom môžeme konštatovať, že najstaršie nálezy železných čakanov sú na Kaukaze spoľahlivo doložené už v druhej polovici 8. stor. pred Kr. Zatiaľ čo v prípade kobanskej kultúry boli používané až do záveru 6. až začiatku 5. stor. pred Kr., v meótskej kultúre sa vo svojom výskyte časovo obmedzujú iba na 7. stor. pred Kr. Odlišnosťou medzi kaukazskými a karpatskými exemplármi je absencia spoľahlivo doloženej rytej výzdoby práve na kaukazských železných sekerkách. Jej prítomnosť na niektorých čakanoch z východného Maďarska môžeme interpretovať ako lokálnu, hoci nie príliš frekventovanú zvláštnosť VK, keďže práve geometrický motív v podobe cikcakovitých línií je pomerne častým výzdobným motívom na kostených predmetoch a predmetoch z parohoviny z pohrebiskových, ako aj sídliskových lokalít predmetnej kultúry (Kisfaludi 1997; Kozubová 2008).

Vo VK nepatria čakany medzi chronologicky citlivé predmety, nakoľko väčšinu z nich nemôžeme na základe sprievodných nálezov presnejšie datovať. Časť z nich nemá známe nálezné súvislosti. Avšak vzhľadom na pomerne široké datovanie analógií k čakanom vekerzugského typu z kaukazskej oblasti sa pri datovaní exemplárov z Karpatskej kotliny musíme opierať v prvom rade o niektoré chronologicky významné sprievodné nálezy. Patay – Kiss datujú čakany subvariantu I1b z pohrebiska Alsótelekes–Dolinka do druhej polovice 7. stor. pred Kr. (obr. 5: 1–5), opierajúc sa pritom podľa nás o typologicky značne vzdialené analógie z lesostepnej oblasti severného Pričiernomoria (Patay – Kiss 2001–2002, 106). Tieto predstavujú iný typ čakanov s odlišne tvarovaným obuchom a otvorom na porisko a so značne rozšíreným ostrím. Ťažisko jeho rozšírenia sa nachádza najmä v oblasti stredného Podnestria a Podnepria, kde je typický predovšetkým pre včasnokýtske obdobie (stredné Podnestrie: Smirnova 1993, obr. 1: 11, 4: 7, 7: 2; pravobrzežie Dnepra: Il'inskaja 1975, tab. 10: 20, Kovpanenko – Bessonova – Skoryj 1994, 64, 91, obr. 13: 14, 15, 20; ľavobrzežie Dnepra: Il'inskaja 1968, tab. 9: 5, 13: 20, 18: 5, 19: 13). Aj napriek uvedeným výhradám je datovanie hrobových celkov s čakanmi subvariantu I1b z Alsótelekes–Dolinka do druhej polovice 7. stor. pred Kr. oprávnené, najmä ak zoberieme do úvahy aj ďalšie nálezy z predmetného pohrebiska majúce priame paralely v severopontsko–kaukazskej oblasti najmä v okruhu pamiatok kelermeskej fázy včasnokýtskej kultúry (napr. hroty kopijí, nákončia pošiev, čakany typu Repjachovataja Mogila). Uvedené datovanie potvrdzuje aj čakan z vnútra opevneného areálu hradiska kalenderbergskej kultúry Smolence–Molpír, ktorý sa našiel neďaleko brány III (obr. 4: 4, 4a; Romsauer 2004, 401, tab. 1: 4; k datovaniu hradiska u Parzinger – Stegmann–Rajtár 1988). Do druhej polovice až záveru 7. stor. pred Kr., nie však neskôr ako na začiatok 6. stor. pred Kr. môžeme datovať čakan subvariantu I1a zo žiarového hrobu 320 z Tiszalöku–Börtön (obr. 9: 1), ktorý okrem iného obsahoval špecifické kostené kovanie tulca na šípy (obr. 9: 6; Scholtz 2006, obr. 5: 2). K uvedenému kovaniu nenachádzame analógie ani vo VK, ani v okruhu pamiatok skýtskeho obdobia zo severopontsko–kaukazskej oblasti. Isté podobnosti s exemplárom z Tiszalöku vykazujú iba vyobrazenia zvierat na dvoch kostených hrebeňoch z lokality Gojty na severnom Kaukaze, a to schématickosť, prevedenie v kosti a ako doplnujúca výzdoba – kruhové očká (Vinogradov 1972, obr. 7: 1, 2; Vol'naja 2002, obr. 19: 1). S určitosťou ale môžeme povedať, že ide o domáci výrobok, čoho dokladom je aj geometrická výzdoba v podobe kruhových očiek pokrývajúca telo zvierata ako aj dlhšie rameno kovania (Kozubová 2009, 110). Pre datovanie hrobu 320 z Tiszalöku–Börtön sa ako určujúca ukazuje keramika, predovšetkým misa s jazykovitými výčnelkami na okraji a krčah vyrobený na kruhu (obr. 9: 4, 8; Kozubová 2008, 73). Čakan zo solitérneho hrobu z Cegléd–Hordógyár (obr. 8: 1, 1a) patrí na základe sprievodných nálezov, predovšetkým bronzového krížového kovania tulca na šípy variantu I1 podľa Kozubovej do prvej polovice 6. stor. pred Kr. (obr. 8: 2, 2a, 2b; Kozubová 2008, 73 n. a 2009, 102, 104). V tejto súvislosti je potrebné poukázať aj na to, že výrazná podobnosť medzi oboma posledne spomenutými hrobovými celkami spočíva tiež v zložení ich hrobovej výbavy, ktorú okrem kovaní tulcov na šípy a železných čakanov tvorili hroty šípov so skrytou tuľkou a špecifické kostené predmety, funkčne interpretované ako súčasti rúčok jazdeckých bičiek – nagajok (obr. 8: 4–7, 9: 5; Kozubová 2008; Kemenczei 1986, obr. 5; Scholtz 2006, obr. 5). O niečo mladší je čakan z kostrového hrobu 49/61 z Chotína IB (obr. 2: 4, 4a), ktorý možno na základe sprievodných nálezov, predovšetkým bronzového liateho krúžku s výčnelkom po odliati (obr. 3: 6), spoľahlivo datovať do druhej polovice 6. stor. pred Kr. (Kozubová 2008, 73 a 2009, 78). Až do prvej polovice 5. stor. pred Kr. môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou zaradiť ojedinelý hrob z Tiszakeszi–Fáy-kert (obr. 5: 6–8; Kemenczei 2004, 69, obr. 14: 1–3). V uvedenom hrobe sa našla jedna špecifická hadovitá záušnica (obr. 5: 7), ktorá má priame analógie v hadovitých záušniciach z hrobu 29 z pohrebiska Sopron–Krautacker z horizontu 9 podľa Parzingera (480/470 až 450/440; Jerem 1981, obr. 7: 14, 15; Parzinger 1989, 106 n.). Do 5. stor. pred Kr. sa nám ako najpravdepodobnejšie javí zaradenie žiarového hrobu 17 z pohrebiska Csanytelek–Tömörkényi-utca,

Obr. 5 Alsótelekes–Dolinka, žiarový hrob 109 (1–5). Tiszakeszi–Fáykert, žiarový hrob (6–8). Alsótelekes–Dolinka, žiarový hrob 136a (9, 9a). 1–5, 9, 9a (podľa Patay – Kiss 2001–2002), 6–8 (podľa Kemenczei 2001–2002). Rôzne mierky

Obr. 6 Meszes, žiarový hrob 1 (1–3). Tiszavassvári–Dócsa-telep, žiarový hrob 48, výber hrobového inventára (4–5). Nagyhalász–Homoktanya (6–7). 1–7 (podľa Kemenczei 2009). Rôzne mierky

ktorý okrem čakanu subvariantu IIa obsahoval aj nezdobené krížové kovanie tulca na šípy (Kemenczei 2009, tab. 13: 12, 14; Kozubová 2009, 109). Výskyt čakánov typu I/variantu 1 v ciembrudskej skupine A. Vulpe kladie do záveru 7. až prvej polovice 6. stor. pred Kr. (Vulpe 1990, 35, 52). Tu je ale potrebné poukázať na niektoré hrobové celky, ktoré je možné na základe sprievodných nálezov spoľahlivo datovať už do prvej polovice 7. stor. pred Kr. Hrob 9 z Cristești (obr. 11: 1–14) obsahoval okrem bronzových hrotov šípov s vysunutou tuľajkou žabotínskeho typu a súčasti konského postroja aj dva železné krátke meče typu akinakes, z ktorých jeden patrí typu Orbeasca a druhý s anténovitou rukoväťou typu Frata (Vulpe 1990, 36 n., 50 nn., tab. 45A: 1–38; Chochorowski 1998, 480; Metzner-Nebelsick 2002, 215, 283, obr. 97). Železné krátke meče s anténovitou rukoväťou sú na severnom Kaukaze spoľahlivo doložené už v závere 8. až v prvej polovici 7. stor. pred Kr. (napr. pohrebisko v Seržen´–Jurt: Kozenkova 2002, 133, tab. 75: 14; Machortych 1991, 58). Čakan z hrobu 9 z Cristești tak môžeme považovať za najstarší nález svojho druhu v Karpatskej kotline, a to aj napriek tomu, že názor A. Hellmuth (2006, 144) o možnosti časového zaradenia predmetného hrobu už na záver 8. stor. pred Kr. nepovažujeme za veľmi pravdepodobný z nasledovných dôvodov: s ohľadom na výskyt bronzových hrotov šípov žabotínskeho typu ešte v priebehu prvej polovice 7. stor. pred Kr. (Polin 1987, 21) a vzhľadom na datovanie najstarších bodných zbraní s anténovitou hlavicou na severnom Kaukaze nie skôr ako na začiatok 7. stor. pred Kr. (napr. Seržen´–Jurt: Kozenkova 2002, 133, tab. 75: 14; Machortych 1991, 53). V danej súvislosti vyvstáva otázka možnosti sprostredkovania čakánov variantu II do Karpatskej kotliny zo severokaukazskej oblasti cez ciembrudskú skupinu. Tu však čakany typu I nenašli také široké uplatnenie ako vo VK a až na hrob 9 z Cristești sa ich chronologické zaradenie do 7. stor. pred Kr. javí ako problematické. Uvedené konštatovanie sa týka predovšetkým hrobu 1/1911 z Gimbaş, ktorého nálezové okolnosti nie sú spoľahlivo zaručené, pravdepodobne obsahoval železný hrot kopije s dlhou tuľajkou a listom opatreným na dolnom konci dvoma kruhovými otvormi (Vulpe 1984, 47, obr. 9: 1, 3, 5, 6). Tento typ hrotov kopijí je síce charakteristický pre 8. a 7. stor. pred Kr., ale ako správne poukázala Metzner–Nebelsick (2002, 140), prežíva až do 6. stor. pred Kr. Čakany z Moravy, z Rakúska a zo Slovinska sú datované veľmi široko, a to do rozpätia stupňov HaD1–HaD3 (prelom 7. a 6. až polovica 5. stor. pred Kr.). Najstaršie z nich sú čakany z jaskynnej lokality horákovskej kultúry Býčí skála na južnej Morave, rámcovo datovanej do prvej polovice 6. stor. pred Kr. (Parzinger – Barth – Nekvasil 1995, 66). Čakan z pohrebiska Libna v slovinskom Dolensku patrí do druhej polovice 6. stor. pred Kr. (Parzinger 1989, 36, 48, 125), zatiaľ čo v prípade čakánov z pohrebiska v Hallstatte nie sú názory ohľadne ich datovania jednotné, čo je spôsobené predovšetkým málo chronologicky citlivými

sprievodnými nálezmi. T. Stöllner ich datuje do stupňov HaD2–HaD3 (Stöllner 2002, 131), zatiaľ čo B. Teržan (1998, 533) ich považuje za staršie a radí ich výskyt do stupňov HaC2–HaD1.

Variant I2 (typ I/variant 2 podľa Párducza alebo typ 3 podľa Chochorowského)

Obuch čakana je guľovite alebo kónicky ukončený. Úzky tylový nástavec, ktorý má v priereze štvoruholníkový, zriedkavo kruhový tvar, sa smerom k obuchu mierne zužuje. Otvor pre porisko je zboku obvykle zhrubnutý (obr. 5: 9, 9a, 6: 1, 1a, 4, 4a). Podobne ako v prípade variantu I1 zaznamenávame na tylových nástavcoch a z oboch strán otvoru pre porisko niektorých čakánov rytú výzdobu, predovšetkým v podobe zvislých viacnásobných línií, naopak cikcakovité línie sú menej časté (obr. 6: 1, 4; Kemenczei 2009, tab. 110: 1, 157: 1, 8, 158: 7). Niektoré exempláre sú výrazne oblúkovite prehnuté (napr. Meszes, obr. 6: 4).

Čakany variantu I2 nie sú početnou kategóriou úderových zbraní a vo svojom výskyte v rámci Karpatskej kotliny sa koncentrujú iba na lokalitách VK. Časť z nich nemá známe nálezové okolnosti (napr. Hatvan–Boldog: Kemenczei 2009, tab. 20: 2; Mád: tamže, tab. 153: 11), alebo pochádza z hrobových celkov s chronologicky málo citlivými sprievodnými nálezmi, neumožňujúcimi ich presnejšie chronologické zaradenie (napr. Meszes: Leszih 1939; Kemenczei 2009, tab. 157: 1, 8; Tiszavasvári–Dózsa-telep: Kemenczei 2009, tab. 110: 1; Alsótelekes–Dolinka: Patay – Kiss 2001–2002, obr. 9: 2). Výnimkou v danom ohľade môže byť iba nálezový celok z Ártándu–Zomlin puszta, v prípade ktorého ale nie je spoľahlivo isté, či ide o inventár jedného alebo viacerých hrobov (Párducz 1965; Kemenczei 2009, tab. 4–6). V prípade, že nálezy pôvodne boli súčasťou jedného hrobového celku, ten môže byť najnovšie datovaný už na záver 7., príp. na prelom 7. a 6. stor. pred Kr. Pre uvedené datovanie sa ako určujúcou ukazuje bronzová hydria, podľa J. G. Szilágyiho vyrobená v dielni v gréckej Sparte okolo rokov 570–560 (Szilágyi 1965). C. M. Stibbe však nedávno dospel k názoru, že predmetná grécka hydria bola vyrobená skôr, ako sa domnieval Szilágyi, a to v poslednej štvrtine 7. stor. pred Kr. (Stibbe 2004, 38). Variant I2 má podobne ako variant I1 východný pôvod. Typologicky blízke železné sekerky majú ťažisko svojho rozšírenia predovšetkým v lesostepnej zóne severného Pričernomorja⁷ a chronologicky citlivé sprievodné nálezy datujú ich výskyt do včasnokýtskeho obdobia, čiže do celého 7. až začiatku 6. stor. pred Kr. (Kovpanenko – Bessonova – Skoryj 1989, 64; Smirnova 1993, 105 nn.; Medvedskaja 1992, 90; Polin 1998, 57 n.; Ryban 1991, 182). V stredokýtskom a neskorokýtskom období sa bojové sekerky v lesostepnej zóne až na pár výnimiek nevyskytujú, pričom predmetné výnimky je možné tvarovo priradiť skôr k mlatom, ako k čakanom (Kovpanenko – Bessonova – Skoryj 1994, 95, obr. 25: 13; napr. Krasnyj Podol: Polin 1984, obr. 13: 3 alebo Berdjan'skij kurgan: Murzin – Fialko 1998, obr. 5, 6). Čakany z centrálného Kaukazu datuje V. I. Kozenkova (1995, 72 n.) až do druhej polovice 6. a na začiatok 5. stor. pred Kr., opierajúc sa o datovanie identických čakánov z Gruzínska, ktoré tu tvoria cudzí, tzv. nomátsky prvok (Bill 2003, 202, tab. 110: 37, 38).

Variant I3 (typ I/variant 3 podľa Párducza)

Obuch čakana je ukončený zoomorfne, a to buď značne štylizovanou hlavičkou dravého vtáka alebo hlavičkou bližšie neidentifikovateľného zvierťa. Značne úzky tylový nástavec, ktorý má v priereze štvoruholníkový tvar, je výrazne oblúkovite prehnutý smerom nadol. Otvor na porisko je zboku zhrubnutý iba nepatrne. Čakany variantu I3 sa vyznačujú, v porovnaní s variantom I1, pomerne úzkym ostrím (obr. 6: 6, 6a, 7, 7a).

Exempláre variantu I3 sa v Karpatskej kotline vyskytujú nanajvýš sporadicky a bez výnimky ide o nálezy bez známych nálezových okolností (Nagyhalász–Homoktanya: Kemenczei 2009, tab. 47: 1, 2; Tiszabercel–Pálinkás-dűlő: tamže, tab. 92: 4). Vzhľadom na uvedené okolnosti ich nálezu, ako aj absenciu priamych analógií v susedných regiónoch, nie je možné čakany variantu I3 v rámci vývoja VK bližšie chronologicky zaradiť. Podobné ukončenie, ako v prípade obuchov čakánov daného typu je doložené aj na niektorých bočniciach zubadiel typu Szentés–Vekerzug (Kemenczei 1985; Werner 1988) a pravdepodobne tak ide o lokálnu zvláštnosť VK.

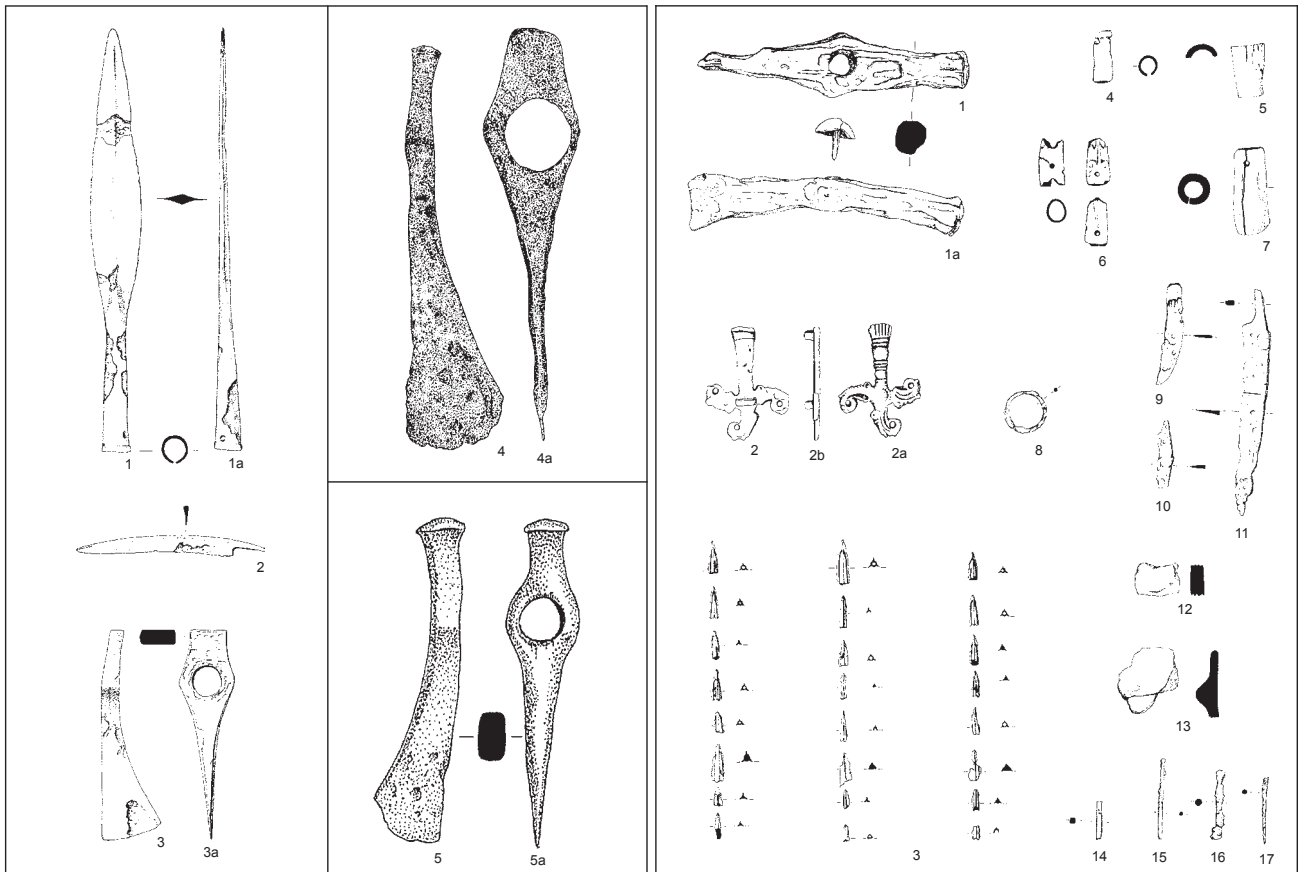
Typ II – čakany s asymetricky umiestneným otvorom na porisko

Čakany typu II sú zboku len nepatrne oblúkovite prehnuté. Otvor na porisko má pri pohľade zhora kruhový tvar a je od obuchu umiestnené približne v jednej tretine celkovej dĺžky čakanu. Na základe tvarovania obuchu môžeme v rámci uvedeného typu vyčleniť niekoľko variantov. Spoločným menovateľom pre všetky exempláre typu II okrem asymetricky umiestneného otvoru na porisko je značne široké, niekedy až vejárovite rozšírené ostrie.

Variant III

Krátky tylový nástavec je v priereze takmer kruhový. Obuch má terčovitý tvar (obr. 1: 4, 4a).

Čakany variantu III1 sú v nálezovom materiáli VK doložené len sporadicky. Okrem kostrového hrobu 46/61 z pohrebiska Chotín IB (obr. 1: 4, 4a) ďalšie dva exempláre nemajú známe nálezové okolnosti. Identický čakán pochádza z vrchu Marhát (obr. 4: 1; Jakubčinová 2008, 53, obr. 1: 13) a ďalší, tvarovo podobný exemplár bol doložený na lokalite Tiszabercel („Paszab“) vo východnom Maďarsku (obr. 7: 5, 5a; Párducz 1973, tab. 11: 3; Kemenczei 2009, tab. 96: 1). Presnejšie chronologické zaradenie kostrového hrobu 46/61 z Chotína IB je vzhľadom na chýbajúce priame analógie v susedných oblastiach a sprievodné nálezy problematické. S prihliadnutím na datovanie vzdialenejších analógií k čakanom variantu II2 z Kaukazu (viď nižšie), ale predovšetkým kostrového hrobu 2 z lokality Retz v Dolnom Rakúsku možno zaradiť predmetný hrob 46/61 do prvej polovice 6. stor. pred Kr., hoci v danom prípade nevyklúčujeme ani druhú polovicu, resp. záver

Obr. 7 Alsótelekes–Dolinka, žiarový hrob 136q (1–3, 3a). Orosháza–Gyopáros, kostrový hrob 83 (4, 4a). Paszab (5, 5a). 1–3, 3a (podľa Patay – Kiss 2001–2002), 4, 4a (podľa Juhász 1976), 5, 5a (podľa Kemenczei 2009). Rôzne mierky

Obr. 8 Cegléd–Hordógyár, kostrový hrob. 1–17 (podľa Kemenczei 1986). Rôzne mierky

6. stor. pred Kr. V skúmanom hrobovom celku sa totiž vyskytol špecifický bronzový otvorený tyčinkový náramok oválneho tvaru s odseknutými koncami (obr. 1: 2), majúci priame analógie v kostrovom hrobe 48 z pohrebiska Vámosmiskola–Istvánmajor (Csalog – Kisfaludi 1985, tab. LVI: 16). Uvedený hrob avšak na základe niektorých sprievodných nálezov, akými sú sklenené koráliky s vrstvenými očkami alebo tyčinkovitý závesok s uškom na zavesenie (Csalog – Kisfaludi 1985, tab. LVII: 4, 5), nemôžeme zaradiť skôr, ako do stupňa HaD3 (Kunter 1998; Warneke 1999, 71). Najstaršie železné bojové sekerky, podobné nášmu variantu II1, sa v severokaukavskej oblasti objavujú už v 7. stor. pred Kr. (Flerov – Dubovskaja 1993, obr. 1b: 9).

Variant II2 (typ I/variant 4 podľa Párducza alebo typ 10 podľa Chochorowského)

Pre čakany variantu II2 je síce charakteristický asymetricky umiestnený otvor na porisko, ale obuch je kladivkovitý a rovno zrezaný (obr. 7: 3, 3a, 4, 4a).

Prevažná väčšina exemplárov variantu II2 je doložená na lokalitách VK vo východnom Maďarsku, hoci, v porovnaní s typom I, sú čakany s asymetricky umiestneným otvorom na porisko v nálezovom materiáli VK zastúpené oveľa menším počtom nálezov (napr. Orosháza–Gyopáros: Juhász 1976, obr. 6: 4; Törökszentmiklós–Surján: Csalog – Kisfaludi 1985, obr. 6: 27; Tápiószéle: Párducz 1966, tab. 65: 3; Alsótelekes–Dolinka: Patay 1961, tab. 4: 3, Patay – Kiss 2001 – 2002, obr. 9: 3). Výrazná koncentrácia týchto čakánov vo vynikajúcom stave zachovania bola zistená predovšetkým v severovýchodnom Maďarsku (Hellebrandt 2001, obr. 5: 1, 2). Rovnaký čakán sa vyskytol v depote z Nižnej Myšle na východnom Slovensku, ktorý podľa E. Miroššayovej patrí na začiatok neskorej doby halštatskej (obr. 4: 2; Miroššayová 1987, 125, tab. 2: 12), zatiaľ čo E. Studeníková ho v nadväznosti na datovanie podobného čakánu z lokality Retz radí už do druhej polovice 7. až prelom 7. a 6. stor. pred Kr. (Studeníková 2000, 69). Istú podobnosť s typom II vykazujú čakany z centrálneho Kaukazu, ktoré sú datované do záveru 7. a na začiatok 6. stor. pred Kr. (Kozenkova 1995, 72, tab. 19: 1–5). Tu na základe niektorých nálezov, predovšetkým z pohrebiska Seržen'–Jurt, však môžeme predpokladať ich prvý výskyt už v závere 8. až v prvej polovici 7. stor. pred Kr. (Kozenkova 2002, tab. 71: 15). Pomerne výrazná koncentrácia nálezov železných sekeriek blízkyh nášmu variantu II2 je zaznamenaná predovšetkým v západnom Zakaukazsku (Voronov 1969, tab. 36: 2, 3, 5, 10–12; Trapš 1969, obr. 4, tab. 2: 6, 9, 11, 6: 8, 9: 6, 14: 10, 11; Baramidze 1977, tab. 8: 1; Pogrebova – Esajan 1985, tab. 12: 5). Patay – Kiss datujú čakany s asymetricky umiestneným otvorom na porisko a rovno zrezaným kladivkovitým obuchom z Alsótelekes–Dolinka na základe nálezov z lesostepnej zóny severného Pričernomorja do druhej polovice 7.

stor. pred Kr. (Patay – Kiss 2001–2002, 108). V danom prípade je ale potrebné opätovne poukázať na absenciu čakanov podobných typu II, prípadne typu 10 podľa Chochorowského v severopontskej oblasti, kde sú naopak zastúpené najmä masívne pracovné a bojové klinovité sekery s asymetricky umiestneným otvorom na porisko (Il'inskaja 1961, obr. 2–4).

Železný čakan z kostrového hrobu 2 z Retz v Dolnom Rakúsku zo stupňa HaC2 je možné aj napriek jeho nekompletnému stavu zachovania priradiť k nášmu variantu II2 (obr. 11: 15; Teržan 1998, obr. 1, tab. 1–3, 4: 1–3). Datovanie predmetného hrobového celku sa podľa B. Teržan (1998, 516) a C. Metzner–Nebelsick (2002, 380) opiera najmä o keramiky (obr. 11: 21), typickú pre stupeň HaC2 (Stegmann–Rajtár 1992 a 1992a), nakoľko „tutulovité“ prevliečky (obr. 11: 16) boli používané predovšetkým počas stupňa HaC1 a podľa M. Trachsela (2004, 547 nn.) sa v stupni HaC2 už neobjavujú (typ Retz). Podľa C. Metzner–Nebelsick (2002, 380) sa predmetný čakan svojou dĺžkou 15,5 cm odlišuje od čakanov VK, v tejto súvislosti je ale potrebné podotknúť, že dĺžka čakanov typu II sa pohybuje okolo 16,5–18 cm, čím sú menšie ako čakanov typu I s dĺžkou okolo 18–20 cm (napr. Alsótelekes–Dolinka: Patay 1961, 29; Patay – Kiss 2001–2002, 87). Väčšina čakanov variantu II2 z územia rozšírenia VK buď nemá známe nálezové okolnosti, alebo chronologicky málo výrazné sprievodné nálezy neumožňujú ich presnejšie datovanie. Nález železného čakanu z Retz, ktorý je najzápadnejšie doloženým exemplárom čakanov vekerzugského typu s asymetricky umiestneným otvorom na porisko, však dokazuje ich výskyt už v priebehu druhej polovice 7. stor. pred Kr. Súbežné používanie čakanov variantu II2 a variantu I2 dokladá kolektívny hrob 136 z pohrebiska Alsótelekes–Dolinka (obr. 5: 9, 9a, 7: 3, 3a; Patay – Kiss 2001–2002, obr. 9: 2, 3). Sprievodné nálezy nie sú výrazné, hoci železný hrot kopije s pomerne krátkou tuľajkou (obr. 7: 1, 1a; Patay – Kiss 2001–2002, obr. 9: 1) nevyučuje datovanie predmetného hrobového celku už do druhej polovice 7. až začiatku 6. stor. pred Kr.

Variant II3 (typ I/variant 6 a 7 podľa Párducza alebo typ 9 podľa Chochorowského)

Čakanov predmetného variantu sa vyznačujú krátkym tylovým nástavcom, značne rozšíreným ostrím a kotúčovitým obuchom, pričom asymetricky umiestnený otvor na porisko je tuľajkovite tvarovaný. Tylový nástavec kruhového prierezu je v porovnaní s čakanmi ostatných variantov typu II o niečo dlhší. Uvedený typ čakanov je možné označiť aj ako čakanov typu Repjachovataja Mogila (obr. 10: 3, 3a).

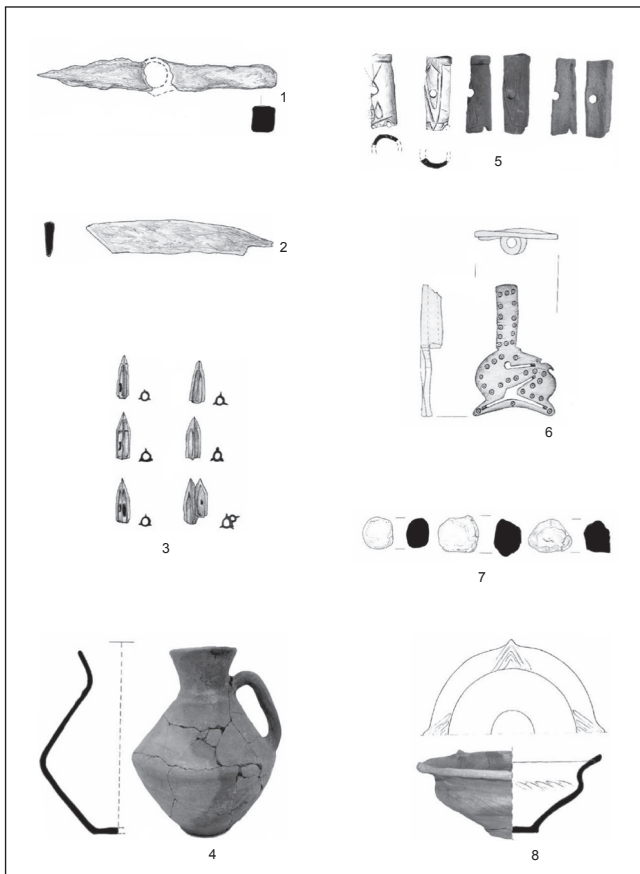
Čakanov variantu II3, ktoré majú preukázateľne východný pôvod, sú vo svojom výskyte v rámci karpatsko–dunajského priestoru obmedzené takmer výlučne na východné Maďarsko (obr. 10: 3, 3a; Alsótelekes–Dolinka: Patay 1961, tab. 4: 4; Hatvan–Boldog: Kemenczei 2001, 133: 17), výnimkou je iba čakan zo Somlóhegy–Sédbach v Zadunajsku (Metzner–Nebelsick 2002, obr. 172: 1). Podobné, hoci nie identické čakanov sa vyskytli aj v lužickej kultúre v Poľsku s koncentráciou medzi Vartou a dolným tokom Labe (Chochorowski 1985a, obr. 7: 33; Parzinger 1993, 224, obr. 4: 4 a 1993a, 520, obr. 9: 2). Čakanov nášho variantu II3 nie sú časté nielen na lokalitách VK, ale aj severopontsko–kaukazskom regióne. Tu sú zastúpené tromi exemplármi, a to z hrobu 2 z Repjachovataja Mogila v lesostepnej zóne severného Pričernomoria (Il'inskaja – Terenožkin – Mozolevskij 1980, obr. 11: 1), ako aj z pohrebísk kobanskej kultúry na centrálnom Kaukaze, konkrétne z hrobu 96 z pohrebiska Lugovoe (Kozenkova 1977, tab. 22: 5) a z hrobu 6 z pohrebiska Sultan Gora–III neďaleko Kislovodska (Členova 1984, 238, obr. 2: 3). Pre datovanie vekerzugských nálezov je okrem posledne spomenutého hrobu, datovaného na základe sprievodných nálezov, predovšetkým trojkrídelkovitých hrotov šípov s vysunutou tuľajkou, do včasnokýtskeho obdobia (tamže, 238), kľúčový hrobový celok 2 z Repjachovataja Mogila, datovaný do kelermeskej fázy včasnokýtskej kultúry, čiže do druhej polovice 7. stor. pred Kr.

Typ III – železné dvojostré sekerky (obr. 12: 1, 17)

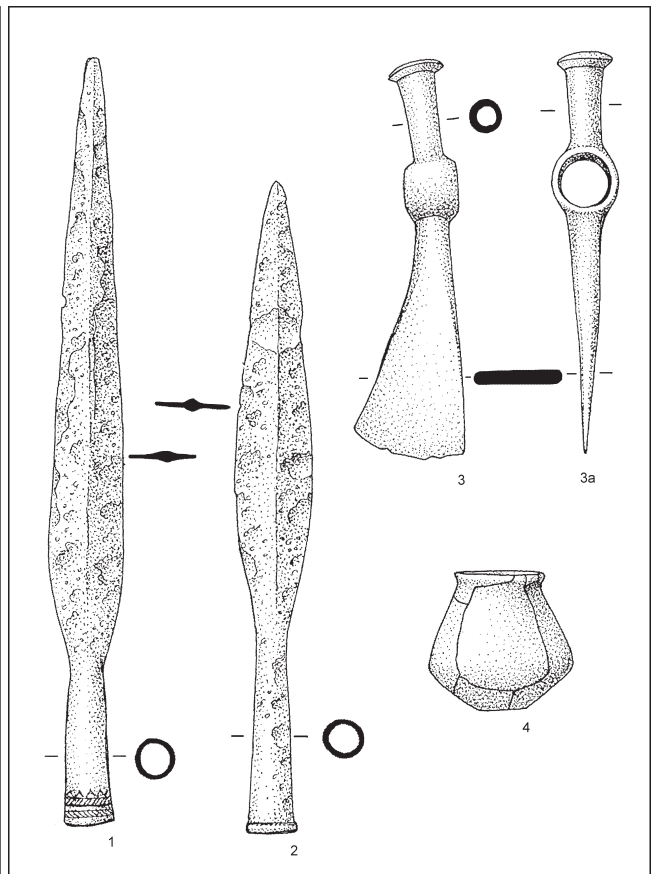
Jedna miniatúrna dvojostrá železná sekerka so zachovaným železným poriskom sa našla v kostrovom hrobe 27 z Vámosmikola–Istvánmajor (Párducz – Laczus 1969, obr. 3). Sekerka so symetricky umiestneným otvorom na porisko je z boku mierne oblúkovite prehnutá. Tento typ úderovej zbrane nemá svoje zastúpenie v nálezovom materiáli VK, ale podobné železné dvojostré sekerky sú obzvlášť charakteristické pre kultúru Ferigile (Vulpe 1967, tab. 19: 12–14, 27: 1–6, 7–16).⁸T. Kemenczei datuje predmetný hrob rámcovo do 6. stor. pred Kr. (Kemenczei 2001–2002, 67). Vzhľadom na jej rozmery môžeme vylúčiť praktické použitie ako úderovej zbrane, pravdepodobne bola odznakom sociálneho postavenia pochovaného jedinca, v danom prípade ženy. Často uvádzané podobnosti sekerky z Vámosmikoly so sekerkou so železným, zlatom obloženým poriskom z mohyly 1/S z Kelermesu môžeme brať do úvahy iba v obmedzenej miere, nakoľko ide o iný typ sekerky a podobnosti medzi oboma exemplármi sa tak obmedzujú iba na prítomnosť kovového poriska (Galanina 1997, tab. 10, 11).

Špecifické typy železných sekeriek

V inventári niektorých hrobových celkov VK, ako aj susedných regiónov sa vyskytlo niekoľko špecifických typov železných bojových sekeriek, ktoré sa značne odlišujú od čakanov vekerzugského typu. V prvom rade ide o železnú sekerku z kostrového hrobu 8 zo Szentés–Vekerzugu, ktorú síce na základe morfológických znakov nemôžeme priradiť k čakanom (Párducz – Csallány 1944–1945, 106 n., tab. 46: 3, 3a; Kemenczei 2005, obr. 13: 3), ale ktorá s ohľadom na datovanie analogickej sekerky z mohyly 3 z Popovky v lesostepnej oblasti stredného Podnepria z kelermeskej fázy včasnokýtskej kultúry radí hrob 8 do druhej polovice až záveru 7. stor. pred Kr. (Il'inskaja 1968, tab. 51: 3; Medvedskaja 1992, 92 n.). Uvedené datovanie je dôležité predovšetkým z hľadiska stanovenia prvého výskytu hrotov šípov so skrytou tuľajkou v Karpatskej kotline, nakoľko súčasť inventára hrobu 8 tvorilo aj 13 hrotov šípov so skrytou tuľajkou pravdepo-

Obr. 9 Tiszalök–Börtön, žiarový hrob 320. 1–8
(podľa Scholtz 2006). Rôzne mierky

Obr. 10 Alsótelekes–Dolinka, žiarový hrob 1. 1–4
(podľa Kemenczei 2009). Rôzne mierky

dobne variantu I3 (podľa Kozubovej 2009, 74 nn.). Špecifická je aj masívna dvojostrá sekerka so značne širokým ostrím a s asymetricky umiestneným otvorom na porisko z mohyly 1 zo Somlóvásárhely v Zadunajsju (Horváth 1969, obr. 9: 10), ktorá má na jednej strane vzdialené paralely vo včasnokýtskych sekerkách s jedným ostrím z lesostepnej zóny severného Pričiernomoria (Il'inskaja 1961, obr. 3) a na strane druhej v dvojostrých sekerkách so symetricky umiestneným otvorom na porisko z lokalít kultúry Ferigile (Vulpe 1967, tab. 19: 12–15).

HROBY SO ŽELEZNÝMI SEKERKAMI

V ďalšej časti štúdie sa venujeme zloženiu inventára v hroboch s čakami z lokalít VK a geograficky blízkych regiónov s prihliadnutím aj na sociálny aspekt skúmanej problematiky. Tu je však potrebné zdôrazniť, že charakter pramennej bázy pre poznanie VK, ktorý tvoria v prvom rade nálezy zo starších výskumov pohrebiskových lokalít, z ktorých mnohé nie sú dodnes komplexne vypublikované, alebo stav ich publikovania je pre potreby hĺbkovej analýzy nedostatočný, nám umožňuje venovať sa danej problematike zatiaľ iba v obmedzenej miere.

Hoci sú čakany typickým prejavom VK, nie sú rovnomerne zastúpené na celom území jej rozšírenia. Výraznejšiu koncentráciu hrobových celkov s čakami sledujeme predovšetkým na pohrebiskách v Maďarskom stredohorí, najmä v komitátoch Borsod–Abaúj–Zemplén a Heves (napr. Alsótelekes–Dolinka: Patay 1961 a 1962; Patay – Kiss 2001–2002; Meszes: Leszih 1939 alebo Eger–Nagyeged: Fodor 2001), ako aj v severných častiach Veľkej maďarskej nížiny, kde však väčšina z nich nemá známe nálezové okolnosti (napr. Hatvan–Boldog: Posta 1895; Hejőkeresztúr: Hellebrandt 2001). V ostatných častiach rozšírenia VK, vrátane severozápadného Rumunska je ich počet výrazne menší. Výnimkou v danom ohľade je iba pohrebisko Csanytelek–Újhalastó v južnej časti maďarského Potisia, kde bolo nájdených až 9 exemplárov (Galánta 1986, 72). Na niektorých pohrebiskách sa čakany nevyskytli vôbec, pričom ide prevažne o lokality vyznačujúce sa buď úplnou absenciou zbraní v hroboch, alebo tieto sa v hrobovom inventári objavujú výnimočne (napr. neúplne preskúmané pohrebisko v Hevesi: Szabó 1969 alebo v Muhi–Kocsmadomb: Hellebrandt 1996–1997; Sanislău–Nisipăria v severozápadnom Rumunsku: Némethi 1982; Vámosmikola–Istvánmajor: Laczus – Párducz 1969). Preto predpokladáme, že zistené rozdiely vo výskyte čakánov na jednotlivých pohrebiskových lokalitách VK súviseli predovšetkým s celkovým charakterom pohrebného rítu, ktorý vo VK nepodliehal prísnyh pravidlám, čoho dokladom sú nielen birituálne pohrebiská s rozdielnymi elementmi pohrebného rítu, ale aj nejednotnosť skladby a charakteru hrovej výbavy. Túto domnienku potvrdzujú aj výsledky analýzy vzájomných kombinácií kategórií zbraní.

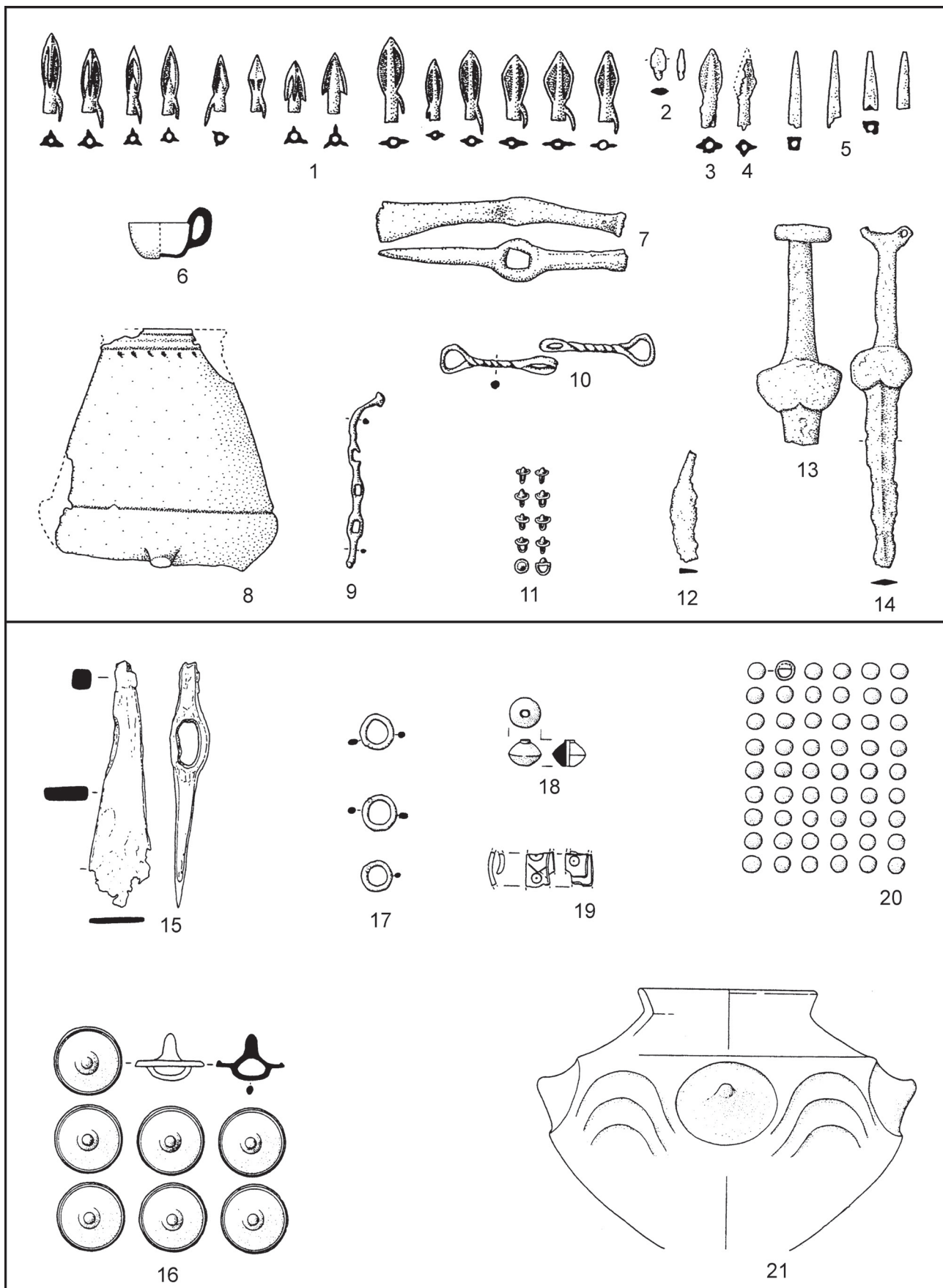
Súbor hrobových celkov s čakami z lokalít VK, ktorý máme z celého územia jej rozšírenia k dispozícii, a ktorý je vhodný pre nasledovnú analýzu, nie je síce veľmi rozsiahly, aj napriek tomu dovoľuje aspoň v hrubých rysoch isté konštatovania. Na základe vzájomných kombinácií jednotlivých kategórií nálezov môžeme v prípade hrobov s čakami rámcovo vyčleniť dve skupiny.

Prvú skupinu zastupujú hroby, vo výbave ktorých okrem samotných čakarov neboli zastúpené žiadne iné kategórie zbraní. Sem možno zaradiť predovšetkým pohrebisko Orosháza–Gyoparós v južnej časti maďarského Potisia, kde sa čakany vyskytli výlučne v kostrových hrobov dospelých jedincov mužského pohlavia bez akéhokoľvek ďalšieho sprievodného inventára, alebo prípadne len v sprievode keramických črepov (Juhász 1976). Podobné konštatovania sa vzťahujú aj na pohrebisko Tápiószele, kde až na jeden kostrový hrob boli čakany doložené iba v žiarových hroboch (Párducz 1966). Štandardné zloženie hrovej výbavy vykazujú všetky hroby s čakami z pohrebiska Meszes, ktorých hrobovú výbavu vždy tvorili džbánok a železný nôž, v prípade žiarového hrobu 2 doplnenú o bronzovú ihlicu (obr. 6: 1–3; Leszih 1939). Rovnako väčšina hrobov s čakami z pohrebiska Csanytelek–Újhalastó neobsahovala žiadne ďalšie typy zbraní (Galánta 1984, 72).

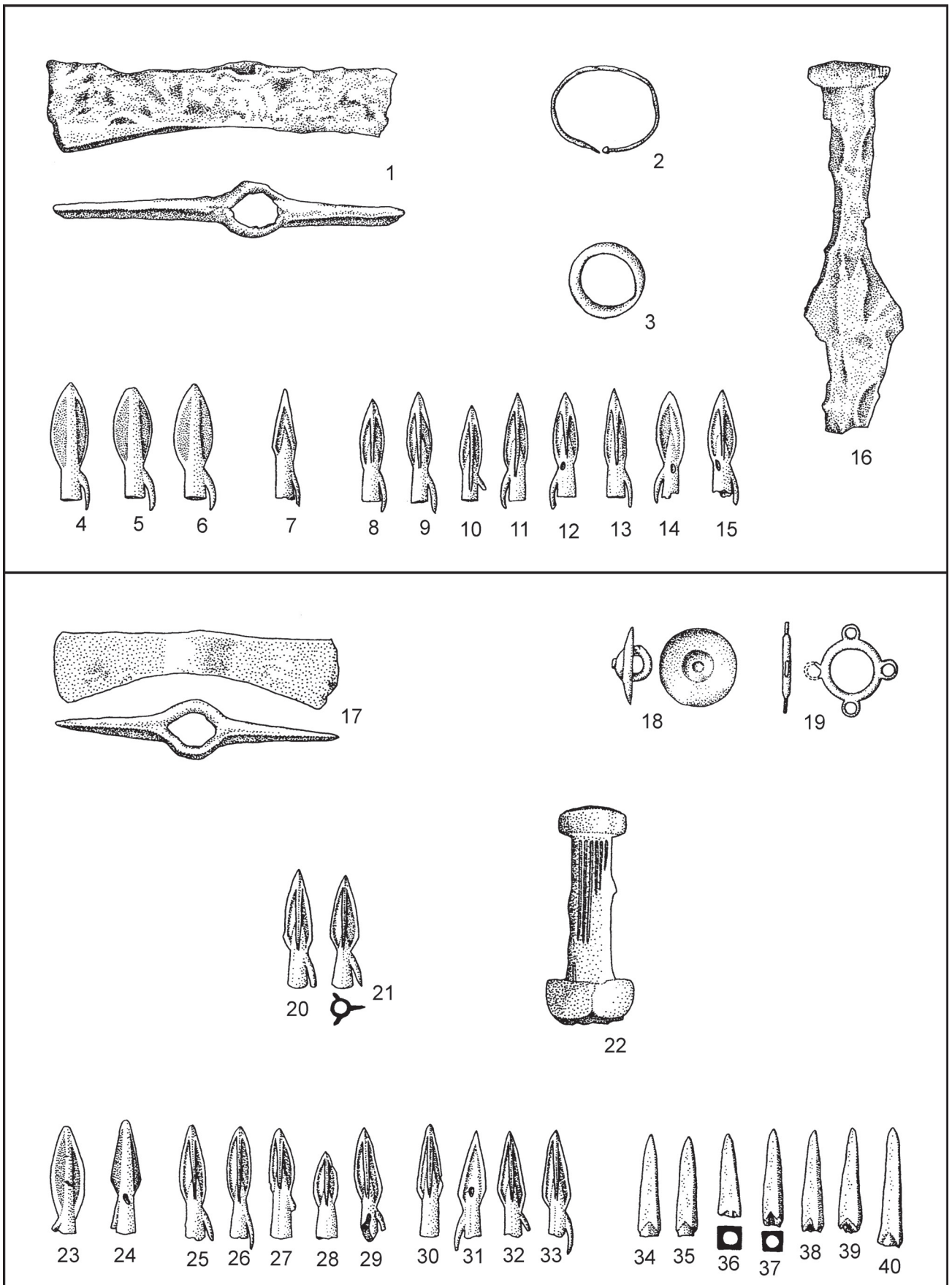
Zvyšná časť analyzovaných hrobových celkov patrí do druhej skupiny, pre ktorú je charakteristický spoluvýskyt ďalších kategórií zbraní, na základe charakteru ktorých možno túto skupinu ďalej členiť na viaceré podskupiny. Výrazne nejednotný charakter uvedenej skupiny hrobov nám však neumožňuje vysloviť všeobecné konštatovania, platné pre všetky skúmané lokality. V absolútnej väčšine hrobov sa vyskytli iba dve kategórie zbraní, len niekoľko hrobových celkov obsahovalo až tri kategórie zbraní, ktoré mohli byť prípadne kombinované so súčasťami konského postroja. Najčastejšou je kombinácia úderových zbraní so zbraňami bodnými, a to ako s násadou (kopija, prípadne oštep), tak aj s rukoväťou (bojový nôž). Práve spoluvýskyt čakarov s dlhými bojovými nožmi v rámci jedného hrobového celku môžeme považovať za lokálne špecifikum VK. Táto kombinácia je doložená napr. na pohrebiskách Tápiószele (Párducz 1965), alebo Török-szentmiklós–Surján (Csalog – Kisfaludi 1985) Naopak, menej častá je kombinácia úderových zbraní so zbraňami diaľkovými. Ako príklad možno uviesť žiarový hrob 17 z Csanytelek–Tömörkényi-utca (Csallány – Párducz 1944–1945) alebo kostrový hrob 49/1961 z Chotína IB (obr. 2–3). Posledne spomenutý hrob obsahoval aj súčasti rúčok jazdeckých bičiek (obr. 3: 1, 1a, 2, 2a), ktoré tak uvedený hrob radia k jazdeckým hrobom (Kozubová 2008). Zdá sa, kombinácia úderovej zbrane so zbraňami diaľkovými je pomerne častá na lokalitách VK na juhozápadnom Slovensku. Naopak, kombinácia čakaru s kopijou je častá v hroboch z Csanytelek–Újhalastó (Galánta 1984, 72) a Alsótelekes–Dolinka (obr. 7: 1–3, 10: 1–4), kde sledujeme jednak takmer úplnú absenciu diaľkových zbraní a jednak máme doložené aj párové ukladanie kopijí do hrobu (Patay 1961 a 1962; Patay – Kiss 2001–2002). V prípade hrobov s tromi kategóriami zbraní máme doložené dve nasledovné kombinácie: čakari v kombinácii s hrotmi šípov a bojovými nožmi (zriedkavo aj s konským postrojom), alebo čakari v kombinácii s hrotom kopije a hrotmi šípov. Obe kombinácie sú doložené predovšetkým na pohrebisku Szentes–Vekerzug, kde však percentuálne zastúpenie hrobov so zbraňami všeobecne nie je veľmi vysoké (Párducz 1952, 1954 a 1955). V závere môžeme konštatovať, že na pohrebiskách VK nemáme doložený spoluvýskyt čakaru a dýky. Uvedená kombinácia je však obzvlášť typická pre pohrebisko kobanskej kultúry v Tli v južnom Osetsku (Techov 1985 a 2002), naopak kombinácia čakaru s kopijou a prípadne šípami pre severozápadný Kaukaz na náleziskách z protomeótskeho a včasnomeótskeho obdobia (Érlich 2007).

Čo sa týka vzájomného výskytu železných sekeriek – čakarov s inými typmi zbraní, prípadne so súčasťami konského postroja, porovnanie zistených výsledkov pre VK s ciembrudskou skupinou a kultúrou Ferigile ukázalo nasledovné. V hroboch ciembrudskej skupiny, v ktorých boli doložené úderové zbrane, či už čakany vekerzugského typu alebo dvojostre sekerky typu Ferigile, pozorujeme ich takmer štandardnú kombináciu s diaľkovými zbraňami (šípami) a bodnými zbraňami v podobe dýk (napr. Aiud, obr. 12; Vulpe 1984; Cristești, obr. 11: 1–14; Zrínyi 1965). Naopak, kombinácia čakaru s kopijou, ako je tomu v prípade VK, tu doložená nie je, hoci kopije sú pomerne častou súčasťou bojovníckych hrobov tejto skupiny a kombinované sú najmä s mečmi typu akinakes. Naopak, kombinácia železnej bojovej sekerky s kopijou a prípadne aj bojovým nožom je typická pre kultúru Ferigile. V tomto ohľade je preto potrebné upozorniť, v porovnaní s pomerne heterogénnym obrazom vo VK alebo ciembrudskej skupine, na takmer jednotný charakter vo výzbroji bojovníkov kultúry Ferigile.

Nezanedbateľným je aj sociálny aspekt skúmanej problematiky. Nižšie prezentované výsledky analýzy totiž naznačujú, že v rámci sociálnej a spoločenskej stratifikácie VK jedinci, vo výbave ktorých sa vyskytol čakari, nepatrili do jednej vrstvy, a hoci časť z nich tvorila miestnu „elitu“, časť hrobov s čakami je možné zaradiť skôr do skupiny priemerne až jednoducho vybavených hrobov. Vystáva tak otázka, či čakany môžeme v prostredí VK chápať ako jednoznačný ukazovateľ vysokého sociálneho statusu ich majiteľov, alebo tomu tak nie je. Čakany sú na birituálnych pohrebiskách VK doložené ako v kostrových, tak aj žiarových hroboch, pričom spojitost výskytu čakarov v hrobovom inventári s typom hrobu nemá vo VK všeobecne platný charakter a môže sa tak líšiť v závislosti od konkrétneho pohrebiska. Tak napríklad na pohrebisku v Orosháze–Gyoparós alebo v Chotíne IB sú čakany doložené výlučne v kostrových hroboch, zatiaľ čo v prípade pohrebiska v Tápiószele takmer výlučne v žiarových hroboch. V prípade, že máme k dispozícii antropologické analýzy, môžeme konštatovať, že v hroboch s čakami boli výlučne pochovaní dospelí muži. V prípade čakarov z hrobov, ktoré neboli podrobené antropologickej analýze, môžeme na základe archeologických indícií, v prvom rade hrobového inventára, konštatovať, že tieto taktiež patrili k charakteristickým predmetom inventára hrobov dospelých jedincov mužského pohlavia (výnimkou je iba už spomenutý ženský kostrový 27 z Vámosmikola–Istvánmajor, kde však miniatúrna

Obr. 11 Cristești, kostrový hrob 9 (1-14). Retz, kostrový hrob 2, výber hrobového inventára (15-21).
 1-14 (podľa Hellmuth 2006), 15-21 (podľa Teržan 1998). Rôzne mierky

Obr. 12 Aiud-„Parc“, hrob 1 (1-16) a hrob 8 (17-40). 1-40 (podľa Vuple 1984). Rôzne mierky

sekerka neplnila funkciu zbrane). V tomto spočíva odlišnosť čakánov v porovnaní s diaľkovými zbraňami, ktoré sporadicky, v rámci pohrebísk VK, nachádzame aj hrobch dospelých žien, či detských hrobov alebo hrobov mladistvých (Kozubová 2009, 89). Vzhľadom na obmedzený rozsah predloženej štúdie sme do výberu hodnotiacich znakov sociálneho a spoločenského postavenia jedinca okrem charakteru inventára ďalej zaradili iba úpravu a rozmery hrovej jamy a polohu hrobu v rámci pohrebiska. Tie je podľa možnosti potrebné sledovať nie oddelene, ale spolu v rámci jedného hrobového celku a pri následnom vyhodnotení je samozrejme nevyhnutné všímať si ich vo vzťahu k ostatným hrobom na pohrebisku. Pri všetkých troch hodnotiacich znakoch vychádzame zo základného predpokladu, že významní jedinci sa od ostatných členov komunity odlišovali rozmanitosťou, početnosťou, špecifickosťou alebo ojedinelosťou súčastí hrovej výbavy, v miestnych podmienkach špeciálnou úpravou hrovej jamy, umocnenou aj jej nadpriemernými metrickými znakmi a prípadne osobitnou polohou v rámci plochy pohrebiska. Na základe vyššie uvedeného sa pre analýzy ako najvhodnejšie ukazujú nasledovné pohrebiská: Chotín IA a IB, Tápiószéle, Szentés-Vekerzug, Orosháza-Gyoparós, Alsótelekes-Dolinka, Törökszentmiklós-Surján, Tiszavasvári-Csárdapart a Tiszavasvári-Dózsatelep. V prípade ostatných pohrebísk (Csanytelek-Újhalastó, Eger-Nagy-Eged, Kesznyetén) je kvôli absencii komplexnej publikácie výsledkov výskumu prakticky nemožné sa vyjadriť k sociálnemu rozvrstveniu tamojšej komunity. Kostrový hrob z Ceglédu je soliterným hrobom a v prípade Tiszalöku bola zachytená iba časť pohrebiska, v blízkosti ktorého sa nachádzalo aj súdobé sídlisko (Scholtz 2006, 57). Analýza hrobového inventára ukázala, že v prípade väčšiny hrobov s čakánmi môžeme hovoriť ako o hrobch s priemernou, niekedy až podpriemernou výbavou. Týka sa to predovšetkým tých hrobov, ktoré neboli kombinované s ďalším typom zbrane (Orosháza-Gyoparós, Tápiószéle), prípadne boli kombinované s bojovými nožmi (Törökszentmiklós-Surján) alebo malým počtom hrotov šípov. Práve väčšie množstvo šípov uložených do hrobu buď samostatne (napr. hrob 49/1961 z Chotína IB) alebo v sprievode kovaní tulcov na šípy, ako je tomu aj v prípade hrobu z Ceglédu a Tiszalöku, nie je v rámci VK bežný, ale naopak nanajvyš zriedkavý jav (Párducz 1973, 32, mapa 1; Hellmuth 2006, 83). Na základe pozorovaní z ostatných pohrebísk VK je zřejmý súvis medzi počtom hrotov šípov a sociálnym statusom pochovaného jedinca, nakoľko tieto vo väčšom počte nachádzame iba v mimoriadne bohatých hrobch dospelých mužov (Kozubová 2008, 75). Výnimkou je kostrový hrob 46/61 z Chotína IB, v inventári ktorého sa síce ďalšia zbraň nevyskytla, ale na základe prítomnosti zriedkavo sa vyskytujúcej dvojdielnej britvy a bronzového náramku, ktorý sa na predmetnom pohrebisku v mužských hrobch vyskytuje výnimočne, môžeme hovoriť o hrobe jedinca s výnimočným postavením v spoločnosti. Hroby 49/1961 z Chotína IB, 320 z Tiszalöku a z Ceglédu spája aj prítomnosť kostených súčastí rukoväti jazdeckých bičiek, ktorých výskyt v hrobch zvyčajne odzrkadľuje osobitné spoločenské a sociálne postavenie jedincov (Kozubová 2008, 76 nn.). Na výnimočné postavenie jedincov z hrobu z Ceglédu a z Tiszalöku jednoznačne poukazuje aj prítomnosť krížových kovaní tulcov na šípy so zoomorfnou výzdobou, ktoré sa v rámci územia rozšírenia VK vyznačujú sporadickým výskytom (Kemenczei 1986; Kozubová 2008, 72). Za nadpriemerne vybavené môžeme považovať niektoré hroby zo Szentés-Vekerzugu, vo výbave ktorých je doložená kombinácia troch typov zbraní, doplnená ešte aj súčastami konského postroja. Na základe vyššie uvedeného je nepochybné zistenie, že inventáre jednotlivých hrobov s čakánmi sa navzájom líšia ako kvalitatívne, tak aj kvantitatívne. Pri špeciálnej vnútornej úprave hrobov vo VK evidujeme úpravu hrobových jám drevom, ktorá sa na pohrebiskách VK vyskytuje nanajvyš zriedkavo. V skupine hrobov s čakánmi drevené konštrukcie boli zachytené iba v prípade hrobu z Ceglédu a hrobu 46/1961 z Chotína IB, ktorý je na pohrebisku jediný svojho druhu, a ktoré v oboch prípadoch indikuje prítomnosť kolových jamiek v rohoch hrobových jám (k Ceglédu: Dinnyés 1982, 55). Pri sledovaní polohy hrobov s čakánmi v rámci plochy pohrebísk sme s výnimkou kostrového hrobu 49/61 z Chotína IB nezaznamenali žiadne špeciálne polohy. Posledne spomenutý hrob je situovaný na samotnom južnom okraji pohrebiska, kde registrujeme určitú kumuláciu hrobov okolo samostatne pochovaných hrobov koni 18 a 22, jediných na danom pohrebisku, pričom táto kumulácia hrobov je od zvyšku pohrebiska zároveň zreteľne oddelená prázdny priestorom. Preto nie je prekvapujúce zistenie, že práve v tejto časti sa okrem už zmienených hrobov koní a hrobu 49/1961 ako nepochybne najbohatšieho nálezového celku na pohrebisku koncentrujú ďalšie hroby s mimoriadne bohatou, prípadne v podmienkach daného pohrebiska výnimočnou výbavou.

ZHRNUTIE

Najčastejšie vyskytujúcim sa typom úderových zbraní sú vo VK čakany typu I. Sú tiež zastúpené v ciembrudskej skupine a sporadicky ich nachádzame aj v oblastiach ležiacich severne, západne a juhozápadne od územia rozšírenia VK. Naopak, v prípade typu II jeho frekventovaný výskyt zaznamenávame takmer výlučne na lokalitách VK vo východnom Maďarsku. Vzhľadom na uvedenú skutočnosť, môžeme posledne spomenutý typ čakánov vo VK považovať za prejav lokálneho vývoja tejto kategórie úderových zbraní. Výnimkou je v tomto ohľade iba čakán z hrobu 2 z Retz. Oba nami vyčlenené typy I a II nenachádzajú v čakánoch zo severopontskej oblasti morfológicky zodpovedajúce analógie a odhliadnuc od podobných čakánov z centrálného a najmä severozápadného Kaukazu môžu byť považované za typ zbrane, špecifický iba pre VK, príp. ciembrudskú skupinu (Chochorowski - Gawlik 1997, 175). Výnimkou je iba birituálne pohrebisko Celic-Déré v Moldavku, ktoré je zatiaľ publikované formou krátkych predbežných správ a datované rámcovo do záveru 7. až začiatku 4. stor. pred Kr. Z uvedeného pohrebiska pochádzajú dva špecifické železné čakany s asymetricky umiestneným otvorom na porisko, podobné nášmu variantu II2, ale so značne širokým ostrím (Simion 2000, 72, obr. 81: 3). S. Skoryj oba exempláre datuje rámcovo do 6. stor. pred. Kr. (2006, 151, obr. 5: 5, 6). V tejto súvislosti je potrebné podotknúť, že čakany ako typ úderovej zbrane nemajú v strednej Európe pôvod v starších typoch sekeriek a zreteľne

sa tiež odlišujú od tvarov sekeriek z doby halštatskej (Stary 1982; Metzner–Nebelsick 2002, 377 nn.). Ich pôvod preto bezpochyby súvisí s kaukazskou oblasťou, kde formálne podobné zbrane tvorili nielen súčasť hrobových inventárov, ale boli tiež často zobrazované jednak na kamenných antropomorfných stélach (Ol'chovskij – Evdokimov 1994, obr. 1; 6: 8; 10; 14; 20; 39; 41; 45; 46; 48: 81, 83; 51; 72; 85; 87: 149).⁹ V severopontskej oblasti nemajú čakany zo skýtskeho obdobia predlohy v nálezoch z predchádzajúceho časového úseku, tu sa v hrobových celkoch z predskýtskeho obdobia sporadicky vyskytli iba kamenné mlaty oválneho tvaru so symetricky umiestneným otvorom, ktoré sú doložené aj na centrálnom Kaukaze (Terenožkin 1976, 139 nn., obr. 19: 9, 20: 9, 24: 15, 25: 13, 44: 1, 2, Dubovskaja 1997, 297, obr. 12: 3, 13: 10, 26A: 22, 23, 26B: 21, 22). Naproti tomu sa železné čakany s dlhým tylovým nástavcom objavujú až vo včasnokýtskom období, preto nie je vylúčené, že ich vzdialenejšími predlohami mohli byť kaukazské bronzové sekerky kobansko–kolchidského typu so značne rozšíreným ostrím a kotúčovitým obuchom, doložené v kolchidskej a kobanskej kultúre v neskorej dobe bronzovej (Kozenkova 1995, 67 nn., tab. 17, 18; Il'inskaja 1961, 49; Skakov 1999, 121 nn.; Reinhold 2007, 45 nn.).

K najstarším čakanom vo VK patria tie, ktoré majú priame analógie na východe a sú datované do druhej polovice až záveru 7. stor. pred Kr., čiže predovšetkým ide o varianty I3 a I13 (napr. Alsótelekes–Dolinka, Meszes, Somlóhegy–Sédback; Teržan 1998, 516; Metzner–Nebelsick 2002, 381). Čakany domáceho typu II, ako aj niektoré varianty typu I, predovšetkým variant I1, naopak našli svoje uplatnenie počas dlhšieho časového úseku. Ako dokladajú podobné čakany subvariantu I1b z nálezísk kobanskej kultúry a z Kelermesu, boli oba typy na Kaukaze bežne používané počas celého 7. stor. pred Kr. Do rovnakého časového úseku môžeme zaradiť aj niektoré exempláre z východného Maďarska (napr. Alsótelekes–Dolinka), Sedmohradska (Cristești) a Rakúska (napr. Retz). Ťažisko výskytu oboch typov spadá vo VK a v susedných oblastiach (Slovinsko, Morava, Rakúsko, Sedmohradsko) do celého 6. stor. pred Kr. a ako dokladajú niektoré datovateľné nálezy z Potisia (Tiszakeszi–Fáy–kert), s určitou presnosťou prežívajú ešte do záveru polovice 5. stor. pred Kr. (Törökszentmiklós–Surján: hrob 46 s dlhým nožom pripomínajúcim laténske železné sekáče typu Muhi–Kocsmadomb; Csalog – Kisfaludi 1985, obr. 3: 3, 5). Výraznú koncentráciu čakanov registrujeme v komitáte Borsod, odkiaľ pochádzajú kvalitné exempláre s minimálnou koróziou povrchu.

Z výsledkov analýzy sociálneho aspektu skúmanej problematiky vyplynulo, že prítomnosť železných čakanov v hroboch VK nemusí automaticky indikovať aj vysoké sociálne a spoločenské postavenie pochovaných jedincov, keďže tieto nachádzame aj ako v priemerne až jednoducho vybavených hroboch bez špeciálnej úpravy hrobovej jamy a špeciálnej polohy v rámci plochy pohrebiska, tak aj v hroboch s takou hrobovou výbavou, ktorá v kombinácii so špeciálnou úpravou hrobovej jamy, prípadne zdôraznená ešte aj polohou v rámci pohrebiska, indikuje hrob jedinca s výnimočným postavením v spoločnosti.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 2/0013/10.

POZNÁMKY

¹ Súčasný stav pramennej bázy sa od roku 1985 výrazne nezmenil, hoci odvtedy pribudlo niekoľko nových lokalít VK tak z územia Maďarska, ako aj z územia Slovenska: pozri napríklad Romsauer – Pieta 1992; Romsauer 1993; Hatalmasok 2001.

² Chochorowski – Gawlik 1997, 175, obr. 8 ako mapa rozšírenia čakanov typu Eger.

³ Tamže, 175.

⁴ Mimo územia rozšírenia VK je výzdoba sporadicky doložená aj na niektorých exemplároch z hrobových celkov ciumbrudskej skupiny, napr. Gimbaş (Vulpe 1984, obr. 9: 4).

⁵ Ani v jednom prípade sa nezachovali zvyšky drevenej násady, preto nie je vylúčené, že boli zdobené farebnými pásikmi rovnako ako násady čakanov pazyryckej kultúry v Altaji (Kubarev 1987, tab. 12: 4).

⁶ K chronológii pohrebiska Tli tiež napr. Kossack 1983; Pruß 1993 a 1994; Reinhold 2007, 154 nn., Apakidze 2009.

⁷ Najfrekvencovanejšie sú tu čakany typu 4 (s kotúčovitým ukončením obuchu), menej častý je typ 3 podľa Chochorowského, resp. čakany 2. skupiny podľa Meljukovej, ich najväčšia koncentrácia sa nachádza v strednom Podnestri a Podnepri, sú doložené aj na centrálnom Kaukaze (Il'inskaja 1961, obr. 6; Meljukova 1964, 66 nn, tab. 21: 8–16, 19–22; Smirnova 1993, obr. 1: 11, 4: 7, 7: 2; Vinogradov 1972, 123; Kozenkova 1995, tab. 19). Iba sporadicky sa počas celého skýtskeho obdobia objavujú čakany a bojové sekerky v hroboch zo stepnej zóny, čo je v zreteľnom protiklade s tým, ako často sú tu zobrazované na kamenných antropomorfných stélach najmä zo stredoskýtskeho a neskoroskýtskeho obdobia (Ol'chovskij – Evdokimov 1994).

⁸ Kultový význam dvojostrých sekeriek z oblasti dolného toku Dunaja: Kull 1997, 340 n.

⁹ Vyobrazenia čakanom sú doložené aj na tzv. jeleních stélach z východných častí Eurázie (Wang Bo 2001, obr. 5).

LITERATÚRA

ACHANOV, I. I. 1966: Gelendžikskie podkurgannye dol' meny. Sovetskaja archeologija 1, s. 139–149.

ALEKSEEV, A. Ju. 2003: Chronografija Evropejskoj Skifii VII – IV vekov do n. é. Sankt–Peterburg.

APAKIDZE, J. 2009: Die Spätbronze- und Früheisenzeit in West- und Zentralkaukasien: chronologische Studien zur Kolchis-Kultur 1600 – 700 v. Chr. PAS 24, Leidorf.

BARAMIDZE, M. V. 1977: Mercheul'skij mogil'nik. Tbilisi.

- BATČAEV, V. M. 1985: Drevnosti predskifskogo i skifskogo periodov. In: Archeologičeskie issledovanija na novostrojках Kabardi-no-Balkarii v 1972 – 1979 gg. II. Nal'čik. BILL, A. 2003: Studien zu den Gräbern des 6. bis 1. Jahrhunderts v. Chr. in Georgien unter besonderer Berücksichtigung der Beziehungen zu den Steppenvölkern. UPA 96, Bonn.
- CSALOG, Zs. – KISFALUDI, J. 1985: Skythenzeitliches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 37, s. 307–344.
- ČLENOVA, N. L. 1984: Mogil'nik VI v. do n. è. Sultan–gora III pod Kislovodskom. In: Drevnosti Evrazii v skifo–sarmatskoe vremja, Moskva, s. 235–241.
- DINNYÉS, I. 1982: Cegléd története. A táj a honfoglalás koráig. Studia Com. 11 (1981), s. 45–63.
- DUBOVSKAJA, O. R. 1997: Zur ethnischen und kulturellen Einordnung der „Novočerkassk-Gruppe“. Eurasia Antiqua 3, s. 277–328.
- DUDAREV, S. L. 1999: Vzaimootnoščšenija plemen Severnogo Kavkaza s kočevnikami Jugo-Vostočnoj Evropy v predskifskuju epochu (IX – pervaja polovina VII v. do n. è.). Armavir.
- DUDAREV, S. L. – RUNIČ, A. P. 1992: K voprosu o stepnom vlijanii na voooruženie i vojsko severokavkazcev v VII – V vv. do n. è. Groznyj.
- DUŠEK, M. 1961: Die thrako-skythische Periode in der Slowakei. Slov. Arch. 9/1–2, s. 155–174.
- EGG, M. 1978: Eine thrakoskythische Streitaxt aus Hallstatt. Arch. Korrespondenzblatt 8, s. 111–117.
- ĚRLICH, V. R. 2007: Severo-Zapadnyj Kavkaz v načale železnogo veka (protomeotskaja gruppa pamjatnikov). Moskva.
- FLEROV, V. S. – DUBOVSKAJA, O. R. 1993: Mužskie pogrebenia kobanskogo mogil'nika Klin–Jar III v g. Kislovodske. In: Vestnik šelkovogo puti. Archeologičeskie istočniki. 1. Moskva, s. 262–303.
- FODOR, I. 2001: Szkitakori temető az Eger Nagy-Eged déli oldalán. In: Hatamasok viadalokban az Alföld szkíta kora. Gyula, s. 71–78.
- GABROVEC, S. 1965: Ilirska gomila v Volčjih njivach. Arh. Vestnik 7, s. 62–70.
- GALANINA, L. K. 1985: K probleme vzaimootnošenij skifov s meotami (po dannym novych razkopok Kelermesskogo gruntovogo mogil'nika). Sovetskaja archeologija 3, s. 156–165.
- GALANINA, L. K. 1989: Novye pogrebal'nye komplekсы rannemeotskogo vremeni iz Kelermesskogo gruntovogo mogil'nika. In: Meoty – predki adygov. Majkop, s. 74–102.
- GALANINA, L. K. 1997: Die Kurgane von Kelermes. „Königsgräber“ der frühskythischer Zeit. Steppenvölker Eurasiens I. Moskva.
- GALÁNTA, M. 1981: Előzetes jelentés a Csanytelek–újhalastói szkitakori temető ásatásáról. Commun. Arch. Hungariae, s. 43–58.
- GALÁNTA, M. 1986: The Scythian Age Cemetery at Csanytelek–újhalastó. In: Hallstatt-Koloquium Veszprém 1984, Budapest, s. 69–77.
- GAWLIK, A. 1997–1998: Zur Genese der skythischen Dolche vom Posmus-Typ aus Siebenbürgen. Acta Arch. Carpathica 34, s. 25–37.
- GUŠTIN, M. 1976: Libna. Brežice.
- HATALMASOK 2001: Hatamasok viadalokban az Alföld szkíta kora. Gyula.
- HELLEBRANDT, M. 1996–1997: Muhi-Kocsmadomb, szkíta-kelta temető. Arch. Ért. 123---124, s. 125---145.
- HELLEBRANDT, M. 2001: A szkíta kultúra emlékménye az Alföld és a Hegyvidék találkozásánál. In: Hatalmasok viadalokban. Az Alföld szkíta kora. Gyula, s. 53–67.
- HELLMUTH, A. 2006: Untersuchungen zu den sogenannten skythischen Pfeilspitzen aus der befestigten Höhensiedlung von Smolenice-Molpír. In: Pfeilspitzen. UPA 128, Bonn, s. 15–200.
- HORŇÁK, M. 2007: Príspevok k historickej interpretácii sklenených korálikov v severovýchodoalpskej oblasti halštatskej kultúry a vo vekezkugskej kultúre. Studia Historia Nitriensie 13, s. 37–46.
- HORVÁTH, A. 1969: A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok. A Veszprém Múzeum Közl. 8, s. 109–134.
- CHOCHOROWSKI, J. 1985: Die Vekezug-Kultur. Charakteristik der Funde. Prace archeologiczne 36, Kraków.
- CHOCHOROWSKI, J. 1985a: Die Rolle der Vekezug-Kultur im Rahmen der skythischen Einflüsse in Mitteleuropa. Prähist. Zeitschr. 60, s. 204--271.
- CHOCHOROWSKI, J. 1998: Die Vekezug-Kultur und ihre östliche Beziehungen. In: B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. PAS 12, München, s. 473–491.
- CHOCHOROWSKI, J. – GAWLIK, A. 1997: Żelazny czekan kultury Vekezug z Żuklina, gm. Kańcutuga. Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego 18, s. 173–179.
- IL'INSKAJA, V. A. 1961: Skifs'ki sokiri. Archeologija Kiev 12, s. 27–37.
- IL'INSKAJA, V. A. 1968: Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberež'ja. Kiev.
- IL'INSKAJA, V. A. 1975: Ranneskifskie kurgany bassejna r. Tjasmin. Kiev.
- IL'INSKAJA, V. A. – MOZOLEVSKIJ, B. N. – TERENOŽKIN, A. I. 1980: Kurgany VI v. do n. è. u sela Matusov. In: Skifija i Kavkaz. Kiev, s. 31–64.
- IVANTCHIK, A. I. 2001: Kimmerier und Skythen. Kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühskythischer Zeit. Steppenvölker Eurasiens II. Moskau.
- JAKUBČINOVÁ, M. 2008: Ojedinelé nálezy z vrchu Marhát. Štud. Zvesti AÚ SAV 44, s. 51–63.
- JEREM, E. 1981: Zur Späthallstatt- und Frühlaténezeit in Transdanubien. In: Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980. Linz, s. 105–136.
- JUHÁSZ, I. 1976: Az Orosháza-Gyopárosi szkíta temető. Arch. Ért. 103, s. 231–251.
- KEMENCZEI, T. 1985: Mitteleisenzeitliche Trensen von ostmitteleuropäischem Typ im Alföld. Folia Arch. 36, s. 43–66.
- KEMENCZEI, T. 1986: Mitteleisenzeitliche Köcherbeschläge aus dem Alföld. Folia Arch. 37, s. 117–136.
- KEMENCZEI, T. 2000: Adatok a szkitakor kezdetének a kérdésehez az Alföldön. Folia Arch. 48, s. 27–53.
- KEMENCZEI, T. 2001–2002: Beiträge zur Schmuckmode der Alföld-Gruppe skythischer Prägung. Folia Arch. 49–50, s. 29–73.
- KEMENCZEI, T. 2004: Bemerkungen zu den Fibeln der Skythenzeit. Commun. Arch. Hungariae, s. 79–103.
- KEMENCZEI, T. 2005: Zu den östlichen Beziehungen der skythenzeitlichen Alföld-Gruppe. Commun. Arch. Hungariae, s. 178–209.
- KEMENCZEI, T. 2007: Kannelierte Keramik in der skythenzeitlichen Alföld-Gruppe. Folia Arch., 53, s. 27–47.

- KEMENCZEI, T. 2009: Studien zu den Denkmälern skythisch geprägter Alföld-Gruppe. *Inventaria Praehistorica Hungariae XII*. Budapest.
- KERN, A. 2003: Fremde(s) in Hallstatt ? *Mitt. Anthr. Ges. Wien* 133, s. 91–99.
- KISFALUDI, J. 1997: Tonstempel und Knochenzylinder aus der mittleren Eisenzeit im Karpatenbecken. *Commun. Arch. Hungariae*, s. 75–107.
- KOSSACK, G. 1983: Tli Grab 85. Bemerkungen zum Beginn des skythenzeitlichen Formenkreis im Kaukasus. In: *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie* 5, Bonn, s. 89–186.
- KOVALEVSKAJA, V. B. 2005: Kavkaz – skify, sarmaty, alany I tys. do n. è. Moskva.
- KOVPANENKO, G. T. – BESSONOVA, S. S. – SKORYJ, S. A. 1994: Pamjatniki skifskoj èpochi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberež'ja. Kiev.
- KOZENKOVA, V. I. 1977: Kobanskaja kul'tura. Vostočnyj variant. Moskva.
- KOZENKOVA, V. I. 1982: Tipologija i chronologičeskaja klassifikacija predmetov kobanskoj kul'tury. Vostočnyj variant. Moskva.
- KOZENKOVA, V. I. 1995: Oružie, voinskoe i konskoe snaržaženie plemen kobanskoj kul'tury (sistemizacija i chronologija), Zapadnyj variant. Moskva.
- KOZENKOVA, V. I. 2002: U istokov gorskogo mentaliteta. Mogil'nik èpochi pozdnej bronzy – rannego železa u aula Seržen'-Jurt, Čečnja. Moskva.
- KOZUBOVÁ, A. 2008: Kostené valcovité predmety z pohrebísk vekežugskej kultúry v severozápadnej časti Karpatskej kotliny. *Zborník SNM 102, Archeológia* 18, s. 49–94.
- KOZUBOVÁ, A. 2009: Dialkové zbrane z pohrebísk vekežugskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. *Zborník SNM 103, Archeológia* 19, s. 65–130.
- KROMER, K. 1959: Das Gräberfeld von Hallstatt. Firenze.
- KUBAREV, V. D. 1987: Kurgany Ulandryka. Novosibirsk.
- KULL, B. 1997: Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihrer Bedeutung für die Interpretation von „Prunkgräbern“. *Ber. RGK* 78, s. 200–413.
- KUNTER, K. 1998: Glasperlen vorrömischen Eisenzeit IV – Schichtaugenperlen (nach Unterlagen von Th. E. Haevernick). Marburg.
- LESZIH, A. 1939: Scythian Finds from The Country of Borsod. *Folia Arch.* 12, s. 80–87.
- MACHORTYCH, S. V. 1991: Skify na Severnom Kavkaze. Kiev.
- MARINESCU, G. 1984: Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen. *Dacia N. S.* 28, s. 47–83.
- MEDVEDSKAJA, I. N. 1992: Periodizacija skifskoj archaiki i Drevnij Vostok. *Rossijskaja archeologija* 3, s. 86–107.
- MELJUKOVA, A. I. 1964: Vooruženie skifov. Moskva.
- METZNER-NEBELSICK, C. 2002: Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. *Vorgeschichtliche Forschungen* 23, Leidorf.
- MIROŠŠAYOVÁ, E. 1987: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. *Slov. Arch.* 35/1, s. 107–164.
- MOŠINSKIJ, A. P. 2006: Drevnosti Gornoj Digorii. VII – IV vv. do n. è. Moskva.
- MUNČAEV, R. M. 1963: Lugovoj mogil'nik. In: *Drevnosti Čečeno-Ingušetii*. Moskva, s. 139–211.
- MURZIN, V. Ju. – FIALKO, E. E. 1998: Zbroja u Berdjan'skogo kurgana. *Archeolohija* 3, s. 103–112.
- NÉMETHI, I. 1982: Das späthallstattzeitliche Gräberfeld von Sanislau. *Dacia N. S.* 26, s. 115–144.
- OL'CHOVSKIJ, V. S. – EVDOKIMOV, G. L. 1994: Skifskie izvajanija VII–III vv. do n. è. Moskva.
- PÁRDUCZ, M. 1952: Le cimetiére hallstattien de Szentes-Vekerzug I. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 2, s. 141–169.
- PÁRDUCZ, M. 1954: Le cimetiére hallstattien de Szentes-Vekerzug II. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 4, s. 25–91.
- PÁRDUCZ, M. 1955: Le cimetiére hallstattien de Szentes-Vekerzug III. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 5, s. 1–22.
- PÁRDUCZ, N. 1965: Graves from The Scythian Age at Ártand. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 17, s. 137–231.
- PÁRDUCZ, M. 1966: The Scythian Age Cemetery at Tápiószéle. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 18, s. 35–80.
- PÁRDUCZ, M. 1973: Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. (Skythen – Urbevölkerung). *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 25, s. 27–63.
- PÁRDUCZ, M. – CSALLÁNY, G. 1944–1945: Székítakori leletek a Szentesi múzeumban. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 19, s. 81–117.
- PÁRDUCZ, M. – LACZUS, G. 1969: The Scythian Age Cemetery at Vámosmikola. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 21, s. 217–234.
- PARZINGER, H. 1989: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlaténezeit. *Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Sava. Acta humaniora* 4, Weinheim.
- PARZINGER, H. 1993: Vetttersfelde – Mundolsheim – Aspres-lès-Corps. Gedanken zu einem skythischen Fund im Lichte vergleichender Archäologie. In: A. Lang – H. Parzinger – H. Küster (Hrsg.): *Kulturen zwischen Ost und West*. Georg Kossack zum 70. Geburtstag. Berlin, s. 203–237.
- PARZINGER, H. 1993a: Zum Ende der westlichen Lausitzer Kultur – Kulturverhältnisse zwischen Elbe und Warthe während des 5. vorchristlichen Jahrhunderts. *Ber. RGK* 74, s. 503–528.
- PARZINGER, H. – STEGMANN-RAJTÁR, S. 1988: Smolenice-Molpír und der Beginn skythischer Sachkultur in der Slowakei. *Prähist. Zeitschr.* 63/2, s. 162–178.
- PARZINGER, H. – BARTH, F. E. – NEKVASIL, J. 1995: Die Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. *Römisch-Germanische Forschungen* 54, Mainz.
- PATAY, P. 1955: Székita leletek a nógrádi dombvidéken. *Folia Arch.* 7, s. 61–74.
- PATAY, P. 1961: Az Alsótelekesi vaskori temető. *Folia Arch.* 13, s. 27–48.
- PATAY, P. 1962: Újabb ástás az Alsótelekesi vaskoria temetőben. *Folia Arch.* 14, s. 13–19.
- PATAY, P. – KISS, B. Z. 2001–2002: Az Alsótelekes-Dolinkai szkítakori temető közöletlen síjtjai (az 1962. és 1964. évi feltárás

- eredményei). *Folia Arch.* 49–50, s. 79–14.
- POGREBOVA, M. N. – ESAJAN, S.A. 1985: Skifskie pamjatniki Zakavkaz'ja. Moskva.
- POLIN, S. V. 1984: Zachoronenie skifskogo voina–družinnika u s. Krasnyj Podol na Chersonščine. In: Vooruženie skifov i sarmatov. Kiev, s. 103–119.
- POLIN, S. V. 1987: Chronologija rann'oskifs'kich pam'jatok. *Archeologija* 59, s. 17–36.
- POLIN, S. V. 1998: O chronologii ranneskifskoj kul'tury (po I. N. Medvedskoj). *Rossijskaja archeologija* 4, s. 50–63.
- POPESCU, E. – VULPE, A. 1992: Necropola de tip Ferigile de la Rudeni, jud. Argeş. *Materiale și cerce. archeologice* 17, s. 109–113.
- POSTA, B. 1895: A Hatvan-boldogi ásátatok. *Arch. Ért.* 15, s. 1–26.
- PRUß, A. 1993: Zur Chronologie des Gräberfeldes von Tli (Teil 1). *Georgica* 16, s. 25–47.
- PRUß, A. 1994: Zur Chronologie des Gräberfeldes von Tli (Teil 2). *Georgica* 17, s. 13–22.
- REINECKE, P. 1897: Magyarországi Skytha régiségek. *Arch. Ért.* 17, s. 1–27.
- REINHOLD, S. 2007: Die Spätbronze- und frühe Eisenzeit im Kaukasus. *Materielle Kultur, Chronologie und überregionale Beziehungen.* UPA 144, Bonn.
- ROMSAUER, P. 1993: Nové nálezy vekeřzugskej skupiny z Nitry. *Slov. Arch.* 41/1, s. 5–39.
- ROMSAUER, P. 2004: Fragment kokily na odlievanie hrotov šípov skytskeho typu zo Smoleníc. In: J. Batora – V. Furmánek – L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. *Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag.* Nitra, s. 401–412.
- ROMSAUER, P. – PIETA, K. 1992: Významný nález z neskorej doby halštatskej v Hubine. *Slov. Arch.* 40, s. 213–222.
- RYBAN, V. V. 1991: Opyt klassifikacii tak nazyvaemych miletskich amfor iz Nižnego Pobuž'ja. *Rossijskaja archeologija* 2, s. 12–25.
- SAZONOV, A. A. 1998: Mogil'nik Čišcho: pozdnie protomeoty i ranneskifskie drevnosti. In: XX jubilejnye meždunarodnye „Krupnovskie čtenija“ po archeologii Severnogo Kavkaza. *Stavropol'*, s. 114–116.
- SCHOLTZ, R. 2006: Szkíta kori település- és temetőrészet Tiszalök határában. *Régészeti kutatások Magyarországon 2006*, s. 53–65.
- SIMION, G. 2000: Tombes tumulaires dans nécropole de Celic-Déré. In: *Tombes tumulaires de l'Âge du Fer dans le Sud-Est de l'Europe.* Tulcea, s. 69–82.
- SKAKOV, A. Ju. 1999: Ornamentirovannye topory mogil'nika Faskau v Severnoj Osetii. In: *Drevnosti Severnogo Kavkaza.* Moskva, s. 121–135.
- SKORYJ, S. A. 2006: Rannie skify v Dobrudže: istoriografija, problemy i archeologičeskie realii. In: *Drevnosti skifskoj épochi.* Sbornik statej. Moskva, s. 140–171.
- SMIRNOVA, G. I. 1993: Pamjatniki Srednego Podnestrov'ja v chronologičeskoj scheme ranneskifskoj kul'tury. *Rossijskaja archeologija* 2, s. 101–118.
- SOROKINA, I. A. 2001: Kurgannye mogil'niki Zakuban'ja. Krasnodar.
- STARY, P. 1982: Zur hallstattzeitlichen Beilbewaffnung des circumalpinen Raumes. *Ber. RGK* 63, s. 17–104.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1992: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donaugebiet. *Ber. RGK* 73, s. 32–210.
- STEGMANN-RAJTÁR, S. 1992a: Grabfunde der älteren Hallstattzeit aus Südmähren. *Košice.*
- STIBBE, C. M. 2004: Eine Bronzehydria mit menschlichen Protomen. *Bull. Mus. Hongr. Beaux-Arts* 101, s. 31–55, 145–158.
- STÖLLNER, T. 2002: Die Hallstattzeit und der Beginn der Laténezeit im Inn–Salzach-Raum. *Auswertung.* Salzburg.
- STUDENÍKOVÁ, E. 2000: Endbronze- und hallstattzeitliche eiserne Beile in der Slowakei. *Zborník SNM 99, Archeológia* 10, s. 61–78.
- SZABÓ, J. Gy. 1969: A hevesi szkítakori temető. *Égri Múz. Évkönyve* 7, s. 55–128.
- SZILÁGYI, J. Gy. 1965: Trouvailles grecques sur le territoire de la Hongrie. In: *Le Rayonnement des civilisations grecque et romaine sur les cultures périphériques.* Páris, s. 386–390.
- TECHOV, B. V. 1980: Skify i Central'nyj Kavkaz v VII–VI vv. do n. é. Moskva.
- TECHOV, B. V. 1985: Tlijskij mogil'nik III. Tbilisi.
- TECHOV, B. V. 2002: Tajny drevnich pogrebenij: archeologija, istorija, étnografija. *Vladikavkaz.*
- TERENOŽKIN, A. I. 1976: *Kimmerijcy.* Kiev.
- TERŽAN, B. 1998: Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. In: B. Hänsel – J. Machnik (Hrsg.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe.* PAS 12, München, s. 511–560.
- TRACHSEL, M. 2004: *Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit.* UPA 104, Bonn.
- TRAPŠ, M.M. 1969: *Trudy. Tom vtoroj (Drevnij Suchum).* Suchumi.
- VASILIEV, V. 1980: *Șcittii și agatirși pe teritoriul României.* Cluj – Napoca.
- VINOGRADOV, V. B. 1972: Central'nyj i Severo-Vostočnyj Kavkaz v skifskoe vremja. *Groznyj.*
- VOL'NAJA, G. N. 2002: *Prikladnoe iskusstvo naselenija Pritereč'ja serediny I tysjačeletija do n. é.* Vladikavkaz.
- VORONOV, Ju. H. 1969: *Archeologičeskaja karta Abchazii.* Suchumi.
- VULPE, A. 1967: *Necropola hallstattiană de la Ferigile.* București.
- VULPE, A. 1984: *Descoperile hallstattiene din zona Auidului.* Thraco–Dacica 5, s. 36–63.
- VULPE, A. 1990: *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien.* PBF VI/9, München.
- WANG BO 2001: *Hirschsteine in Xinjiang.* Eurasia Antiqua 7, s. 205–232.
- WARNEKE, Th. 1999: *Hallstatt- und frühlaténezeitlicher Anhängerschmuck. Studien zu Metallanhängern des 8. – 5. Jahrhunderts v. Chr. zwischen Main und Po.* Internationale Archäologie 50, Leidorf.
- WERNER, W. M. 1988: *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau.* PBF, Band XVI/4, München.
- ZRINYI, A. 1965: *A două morminte găsite în cimitirul sciti din Cristești.* Studii și materiale 1, s. 27–52.

GRÄBER MIT EISENÄXTEN AUF FRÜHEISEENZEITLICHEN GRÄBERFELDERN IM KARPATEN-DONAURAUM

ANITA KOZUBOVÁ

Das Thema dieses Beitrags bilden Eisenäxte, die als ein Typ von Schlagwaffen am Anfang der Frühbronzezeit auf einem relativ großen Gebiet auftauchen, vor allem in Ostteilen des Karpatenbeckens und an der Unteren Donau. Man findet sie im Fundgut der Kulturen und Kulturgruppen mit nomadischen Elementen, d. h. der Vekerzug-Kultur (nachstehend VK) und Ciumbrud-Gruppe, teilweise auch der Ferigile-Kultur. Unser Hauptziel ist es, eine möglichst komplexe Übersicht über diese Funde zu liefern. Wir konzentrieren uns dabei vor allem auf ihre kultur-räumliche Analyse sowie auf die Möglichkeiten von Identifizierung der sozialen und gesellschaftlichen Stellung der bestatteten Personen, in deren Grabausstattung die analysierten Gegenstände aufgefunden wurden. Gleichzeitig suchen wir auch nach möglichen Unterschieden in dem Gesamtcharakter der untersuchten Gegenstände sowie der Grabverbände mit Streitäxten im Rahmen der kultur-geographischen Regionen, in denen sie vorgekommen sind. Um diese Ziele zu erreichen darf man die oben genannten Funde nicht getrennt behandeln. Es ist nötig sie in einen weiteren territorialen und chronologischen Kontext einzusetzen, mit Nachdruck auf nahe östliche, vor allem kaukasische Analogien. Mit Rücksicht auf das beschränkte Ausmaß der vorliegenden Studie liegt der Schwerpunkt unserer Arbeit vor allem in der Analyse von eisernen Streitäxten als einem spezifischen Typ von Schlagwaffen, die wir als ein wichtiges Phänomen im Materialinhalt besonders der VK und teilweise auch der mit ihr parallelen Ciumbrud-Gruppe betrachten können. Wichtiges Vergleichsmaterial repräsentieren die Funde von eisernen Streitäxten aus früheisenzeitlichen Grabeinheiten im Nordkaukasus. In unserem Beitrag beschäftigen wir uns deswegen mit der Problematik von eisernen Streitäxten unter Bezugnahme auf zwei selbständige Regionen ihres Vorkommens: die Donau-Karpatenregion mit Nachdruck auf die VK und die nordkaukasische Region, die bloß bei der komparativen Analyse berücksichtigt wurde und hier nur marginal behandelt wird.

Die eisernen Äxte aus dem Karpaten-Donauraum können wir auf Grund der Schneiden, oder genauer gesagt deren Zahl, in zwei Grundgruppen aufteilen und diese dann noch in mehrere Typen und Varianten: einschneidige Eisenäxte (Typen I – II) und eiserne Doppeläxte (Typ III). Die Eisenäxte der beiden Grundgruppen unterscheiden sich voneinander vor allem in dem Kerngebiet ihrer Ausbreitung. Während die Kategorie von Schlagwaffen der VK und der Ciumbrud-Gruppe vor allem durch ausgeprägte Formen von eisernen Streitäxten mit erweiterter Schneide repräsentiert wird, die dank diesem Merkmal als eine polyfunktionelle Waffe betrachtet werden (man konnte mit ihnen auch hauen), sind die eisernen Doppeläxte für die Fundverbände der Ferigile-Kultur charakteristisch. Auf Grund der Position des Schaftlochs haben wir die Streitäxte vom Vekerzuger Typ, bzw. die einschneidigen Eisenäxte in zwei Grundtypen aufgeteilt (Typen I – II), die wir nachfolgend noch in Varianten bzw. Subvarianten teilen. Maßgebend für die Ausarbeitung der typologischen Klassifikation der von uns behandelten Kategorie der Funde sind vor allem zwei Merkmale, u. z. die Position des Schaftlochs und die Kopfform.

Typ I – Streitäxte mit symmetrischem Schaftloch

Das Schaftloch befindet ist ungefähr in der Mitte der Gesamtlänge der Axt. Auf Grund der Kopfform können wir im Rahmen dieses Typs mehrere Varianten aussondern und einige von ihnen können dann noch weiter in Subvarianten geteilt werden. Den gemeinsamen Nenner für alle Exemplare vom Typ I repräsentiert außer dem symmetrisch angebrachten Schaftloch auch die ziemlich breite, manchmal sogar fächerförmig erweiterte Schneide.

- *Variante I1*

Der hammerartige Kopf ist gerade abgeschnitten und im Vergleich zu dem langen Nackenansatz leicht verdickt. Auf Grund des Schaftlochs unterscheiden wir zwei Subvarianten: bei der Subvariante I1a ist das Schaftloch horizontal und beim Blick von oben fast quadratisch, bei der Subvariante I1b ist es seitlich verdickt. Die Streitäxte vom Typ I/Variante I repräsentieren in der VK die meistvertretere Form von Schlagwaffen.

- *Variante I2*

Der Kopf der Streitaxt ist kugelförmig oder konisch beendet. Der schmale Nackenansatz, vierkantig oder selten auch rund im Querschnitt, verjüngt sich ein wenig in Richtung zum Kopf. Das Schaftloch ist in der Regel seitlich verdickt. Die Streitäxte der Variante I2 bilden nur eine spärlich vorhandene Kategorie von Schlagwaffen und ihr Vorkommen im Rahmen des Karpatenbeckens konzentriert sich bloß auf die VK-Fundstellen. Bei einem Teil von ihnen sind die Fundumstände nicht bekannt.

- *Variante I3*

Der Kopf der Streitaxt ist zoomorphisch beendet, u. z. mit einem ziemlich stilisierten Kopf eines Raubvogels oder mit einem unidentifizierbaren Tierkopf. Der ziemlich schmale und im Querschnitt vierkantige Nackenansatz ist deutlich

nach unten gebogen. Das Schaftloch ist seitlich nur leicht verdickt. Die Streitäxte der Variante I3 zeichnen sich, im Vergleich zu der Variante I1, durch eine relativ schmale Schneide aus. Im Karpatenbecken kommen sie äußerst sporadisch vor und es handelt sich ohne Ausnahme um Funde ohne bekannte Fundumstände.

- Typ II – Streitäxte mit asymmetrischem Schaftloch

Die Streitäxte vom Typ II sind von der Seite aus nur leicht gebogen. Das Schaftloch ist beim Blick von oben kreisförmig und etwa ein Drittel der Gesamtlänge von dem Kopf der Streitaxt angebracht. Auf Grund der Kopfform können wir im Rahmen dieses Typs mehrere Varianten aussondern. Den gemeinsamen Nenner für alle Exemplare vom Typ II repräsentiert außer dem asymmetrisch angebrachten Schaftloch auch die ziemlich breite, manchmal sogar fächerförmig erweiterte Schneide.

- Variante II1

Der kurze Nackenansatz ist im Querschnitt beinahe kreisförmig. Der Kopf ist scheibenförmig. Die Streitäxte der Variante II1 sind im Fundgut der VK nur sporadisch belegt.

- Variante II2

Die Streitäxte der Variante II2 sind zwar durch das asymmetrisch angebrachte Schaftloch charakterisiert, aber der Kopf ist hammerartig und gerade abgeschnitten. Die meisten Exemplare der Variante II2 kennt man aus ungarischen VK-Fundstellen, aber im Vergleich zu dem Typ I sind sie im Fundgut der VK viel weniger zahlreich.

- Variante II3

Die Streitäxte dieser Variante zeichnen sich durch einen kurzen Nackenansatz, ziemlich breite Schneide und scheibenförmigen Kopf aus. Das Schaftloch ist tüllenförmig. Der Nackenansatz von rundem Querschnitt ist im Vergleich zu den Streitäxten der anderen Varianten vom Typ II etwas länger. Dieser Typ von Streitäxten kann man auch als den Typ Repjachovataja Mogila bezeichnen. Die Streitäxte der Variante II3 von beweisbar östlicher Herkunft sind in ihrem Vorkommen im Rahmen des Karpaten-Donauraumes fast ausschließlich auf Ostungarn beschränkt (eine Ausnahme bildet nur das Exemplar aus Somlóhegy-Sédbach in Transdanubien).

Den am häufigsten vorkommenden Typ von Schlagwaffen in der VK repräsentieren die Streitäxte vom Typ I. Sie sind auch in der Ciunbrud-Gruppe vertreten und sporadisch finden wir sie auch in Gebieten nördlich, westlich und südwestlich des Verbreitungsgebietes der VK. Beim Typ II registrieren wir aber sein frequentiertes Vorkommen fast ausschließlich an den VK-Fundstellen in Ostungarn. Berücksichtigen wir diese Tatsache, können wir den letztgenannten Typ von Streitäxten als einen Ausdruck der lokalen Entwicklung dieser Kategorie von Schlagwaffen betrachten. Eine Ausnahme bildet in dieser Hinsicht nur die Streitaxt aus dem Grab 2 auf dem Gräberfeld in Retz in Niederösterreich. Die beiden von uns ausgesonderten Typen I und II finden in Streitäxten aus dem nordpontischen Gebiet keine morphologisch entsprechenden Analogien und abgesehen von ähnlichen Streitäxten aus dem zentralen und nordwestlichen Kaukasus können sie als ein spezifischer Waffentyp der VK bzw. der Ciunbrud-Gruppe betrachtet werden. In diesem Zusammenhang ist es zu bemerken, dass die Streitäxte als ein Typ von Schlagwaffen in Mitteleuropa keine Vorlagen in älteren Typen von Äxten finden und sie unterscheiden sich deutlich auch von den hallstattzeitlichen Axttypen. Ihre Herkunft hängt deswegen zweifellos mit dem Kaukasusgebiet zusammen, wo die Waffen ähnlicher Form nicht nur einen Teil der Grabinventare bildeten, sondern auch oft auf anthropomorphen Steinstelen abgebildet wurden. Im nordpontischen Bereich haben die Streitäxte aus der skythischen Periode keine Vorlagen in Funden aus der vorangehenden Periode. Eiserner Streitäxte mit langem Nackenansatz beginnen jedoch erst in der frühskythischen Periode aufzutauchen, deswegen ist es möglich, dass deren entfernte Vorlagen die kaukasischen Bronzeäxte vom koban-kolchidischen Typ mit ziemlich erweiterter Schneide und scheibenförmigem Nacken repräsentiert haben, die in den spätbronzezeitlichen Kolchis- und Koban-Kulturen belegt wurden. Zu den ältesten Streitäxten in der VK gehören diejenigen, die direkte Analogien im Osten haben und in die zweite Hälfte bis ans Ende des 7. Jahrhunderts v. Chr. datiert werden, d. h. vor allem die Varianten I3 und II3. Die Streitäxte heimischen Typs II sowie einige Varianten des Typs I, vor allem die Variante I1, waren dagegen während einer längeren Zeit im Gebrauch. Wie es ähnliche Streitäxte der Subvariante I1b aus Fundstellen der Koban-Kultur und aus Kelermes belegen, waren beide Typen im Kaukasus während des ganzen 7. Jahrhunderts v. Chr. geläufig. In dieselbe Zeitspanne können wir auch einige Exemplare aus Ostungarn (z. B. Alsótelekes-Dolinka), Siebenbürgen (Cristești) und Österreich (Retz) einordnen. Der Schwerpunkt ihres Vorkommens fällt in der VK und in den Nachbargebieten (Slowenien, Mähren, Österreich, Siebenbürgen) ins ganze 6. Jahrhundert v. Chr. und wie es einige datierbare Funde aus dem Theißgebiet (Tiszakeszi-Fáy-kert) belegen, überleben sie mit Sicherheit noch bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts v. Chr. (Törökszentmiklós-Surján: Grab 46). Eine deutliche Konzentration von Streitäxten registrieren wir im Komitat Borsod, woher qualitätsvolle Exemplare mit minimaler Korrosion der Oberfläche stammen.

Im Inventar einiger Grabeinheiten der VK sowie der benachbarten Regionen kamen einige spezifische Typen von eisernen Streitäxten vor, ziemlich unterschiedlich von denen des Vekerzuger Typs. In erster Linie geht es um eine Eisenaxt aus dem Skelettgrab 8 in Szentés-Vekerzug, die wir zwar anhand morphologischer Elemente zu den Streitäxten nicht

zuordnen können, aber die mit Hinsicht auf die Datierung einer analogischen Axt aus dem Grabhügel 3 aus Popovka in dem Waldsteppengebiet am Mittellauf des Dnepr aus der Kelermes-Phase der frühskythischen Kultur das Grab 8 in die zweite Hälfte bis ans Ende des 7. Jahrhunderts v. Chr. einsetzt. Die angeführte Datierung ist wichtig vor allem mit Rücksicht auf die Erfassung des ersten Vorkommens von Pfeilspitzen ohne äußere Schäftungsstülle im Karpatenbecken, denn die Grabbeigaben im Grab 8 umfassten auch 13 Pfeilspitzen ohne äußere Schäftungsstülle, vermutlich der Variante I3 nach A. Kozubová. Spezifisch ist auch eine massive zweischneidige Axt mit ziemlich breiter Schneide und asymmetrisch angebrachtem Schaftloch aus dem Grabhügel 1 in Somlóvásárhely in Transdanubien. Entfernte Parallelen findet sie auf einer Seite in frühskythischen einschneidigen Äxten aus der Waldsteppenzone des nördlichen Schwarzmeergebietes und auf der anderen Seite in zweischneidigen Äxten mit asymmetrischem Schaftloch aus Fundstellen der Ferigile-Kultur.

Obwohl Streitäxte ein typisches Element der VK darstellen, sind sie auf ihrem ganzen Verbreitungsgebiet nicht gleichmäßig vertreten. Eine deutlichere Konzentration von Grabeinheiten mit Streitäxten beobachten wir vor allem auf Gräberfeldern im Ungarischen Mittelgebirge sowie in Nordteilen der Großen Ungarischen Tiefebene. In anderen Teilen des VK-Verbreitungsgebietes einschließlich Nordwestrumänien ist deren Zahl wesentlich niedriger (eine Ausnahme bildet nur das Gräberfeld Csanytelek-Újhalastó). Auf einigen Gräberfeldern sind Streitäxte überhaupt nicht vorgekommen und in diesen Fällen handelt es sich meistens um Fundstellen, wo man Waffen im Grabinventar entweder gar nicht oder nur äußerst selten finden kann.

Auf Grund gegenseitiger Kombinationen von einzelnen Fundkategorien können wir im Fall der VK-Gräber mit Streitäxten rahmenhaft zwei Gruppen aussondern. Die erste Gruppe umfasst Gräber, deren Ausstattung außer Streitäxten sonst keine anderen Waffenkategorien enthielt. Der übrige Teil der analysierten Grabverbände ist charakteristisch durch ein gemeinsames Vorkommen von anderen Waffenkategorien, auf deren Grund man diese Gruppe noch weiter in mehrere Untergruppen teilen kann. Der äußerst uneinheitliche Charakter der behandelten Gruppe von Gräbern erlaubt uns jedoch keine allgemeinen Behauptungen zu äußern, die für alle untersuchten Fundstellen gültig wären. Bei den meisten Gräbern registrierte man nur zwei Kategorien von Waffen, nur einige wenige Grabverbände enthielten sogar drei Waffenkategorien, die eventuell noch mit Pferdegeschirrtteilen vergesellschaftet sein könnten. Die häufigste Kombination umfasst Schlag- und Stoßwaffen, u. z. sowohl die mit einem Schaft (Lanze, bzw. Speer) als auch die mit Griff (Kampfmesser). Gerade das gemeinsame Vorkommen von Streitäxten mit langen Kampfmessern in einem Grabverband können wir als ein Lokalspezifikum der VK betrachten. Weniger häufig ist dagegen die Kombination von Schlagwaffen mit Fernwaffen, die vor allem für die Südwestslowakei charakteristisch ist. Im Fall der Gräber mit drei Waffenkategorien verfügen wir über Belege von den folgenden zwei Kombinationen: eine Streitaxt in Vergesellschaftung mit Pfeilspitzen und Kampfmessern (sporadisch auch mit Pferdegeschirr), oder eine Streitaxt in Kombination mit einer Lanzenspitze und mit Pfeilspitzen. Zum Schluss können wir konstatieren, dass auf Gräberfeldern der VK kein gemeinsames Vorkommen von einer Streitaxt und einem Dolch erfasst wurde. Die angeführte Kombination ist jedoch besonders typisch für das Gräberfeld der Koban-Kultur in Tli in Südossetien und die Kombination einer Streitaxt mit einer Lanze bzw. mit Pfeilspitzen dann für den nordwestlichen Kaukasus auf Fundstellen der proto- und frühmaiotischen Periode. In Gräbern der Ciumbrud-Gruppe, in denen Schlagwaffen belegt wurden, ob Streitäxte vom Vekerzuger Typ oder Doppeläxte vom Typ Ferigile, beobachten wir eine fast standardmäßige Kombination mit Fernwaffen (Pfeilen) und Stoßwaffen repräsentiert durch Dolche. Die Kombination einer Streitaxt mit einer Lanze dagegen, wie im Fall der VK, ist hier nicht belegt, obwohl Lanzen relativ oft in Kriegergräbern dieser Gruppe vorkommen, u. z. in Kombination vor allem mit Kurzschwertern vom Typ Akinakes. Die Kombination einer eisernen Streitaxt mit einer Lanze und eventuell auch mit einem Kampfmesser ist dann typisch für die Ferigile-Kultur.

Aus der Analyse des sozialen Aspekts der untersuchten Problematik ergab sich, dass die Anwesenheit von eisernen Streitäxten in Gräbern der VK nicht unbedingt auch eine hohe soziale und gesellschaftliche Stellung von den bestatteten Personen indizieren muss, denn wir finden sie sowohl in durchschnittlich oder bescheiden ausgestatteten Gräbern ohne spezielle Zurichtungen der Grabgrube und ohne eine besondere Lage im Rahmen des Gräberfeldes, als auch in Gräbern mit solcher Ausstattung, die in Kombination mit einer speziellen Zurichtung der Grabgrube, bzw. noch durch die Lage innerhalb des Gräberfeldes betont, das Grab von einer Person mit besonderem gesellschaftlichem Status indiziert.

Mgr. Anita Kozubová
Polnohospodárska 26, 821 07 Bratislava, Slovenská republika
anitakozub@gmail.com

